Ir. P.J. Rijk

Mededeling 584

DE LANDBOUW IN ENTER

Sociaal-economische verkenning van het ruilverkavelingsgebied

April 1997

LANDBOUW-ECONOMISCH INSTITUUT DEN HAAG BIBLIOTHEEK
SIGN. L27-584
EX. NO B
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

DE LANDBOUW IN ENTER; SOCIAAL-ECONOMISCHE VERKENNING VAN HET RUILVERKAVELINGSGEBIED
Rijk, P.J.
Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1997
Mededeling 584
ISBN 90-5242-389-X
68 p., tab., fig., bijl.

Onderzoek naar de landbouw in het Enter en omgeving (Overijssel ten westen van Almelo) in het kader van de voorbereiding van een ruilverkaveling voor dit gebied.

Met behulp van gegevens uit de CBS-Landbouwtelling zijn de ontwikkelingen in de landbouw in Enter en omgeving tussen 1990 en 1995 geanalyseerd. Hierbij is de huidige positie van de landbouw in het gebied vergeleken met die van Twente en het gehele Nederlandse Zandgebied. Tevens zijn de mogelijke toekomstige ontwikkelingen in het gebied geschetst.

Voor de visie vanuit de landbouw op de herinrichting, de ontwikkelingen in de landbouw en op de mogelijkheden voor agrariërs om andere inkomens op het agrarische bedrijf te verwerven, is een aantal agrariërs geïnterviewd.

De melkveehouderij is de belangrijkste productietak in het gebied. Ook de varkenssector is belangrijk. In het gebied komen ook veel gemengde melkvee-varkensbedrijven voor. De landbouwsector heeft zich goed ontwikkeld de afgelopen jaren. De gemiddelde productieomvang per bedrijf ligt boven die van Twente en iets onder die van het gehele Nederlandse Zandgebied. De intensiteit van het grondgebruik en daarmee samenhangend de mestproductie per hectare ligt erg hoog.

Men staat in het gebied vrij sceptisch ten opzichte van de geplande natuurontwikkelingsprojecten. Ook over recreatie op eigen bedrijf is men niet positief. Positiever is men over de mogelijkheden voor particulier natuur- en landschapsbeheer. Erg onzeker is men over de gevolgen van het voorgenomen milieubeleid rond de mestwetgeving.

Landinrichting/Ruilverkaveling/Overijssel/Twente/Landbouw/Plattelandsontwikkeling

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

		Blz.
WOORD VOORAF		7
DEEL 1: KORTE WEERGAVE VAN DE LANDBOUW IN ENTER		9
1.	INLEIDING	11
	1.1 Aanleiding en doel	11
	1.2 Indeling van het rapport	11
2.	VISIE VAN LANDBOUWERS	12
	2.1 Algemeen	12
	2.2 Gebiedsomschrijving	12
	2.3 Knelpunten in de huidige inrichting van de bedrijven	14
	2.4 Houding ten opzichte van ruilverkaveling	15
	2.5 Toekomstperspectieven	15
	2.6 Meningen over particulier natuur- en landschapsbeheer	16
	2.7 Houding ten opzichte van recreatie	16
	2.8 Houding ten opzichte van andere neventakken/inkomensbronnen	16
	2.9 Interesse in bedrijfsverplaatsing	16
	2.10 Andere opmerkingen	17
3.	DE LANDBOUWKUNDIGE SITUATIE	18
	3.1 Bedrijven, arbeidskrachten en bedrijfstype	18
	3.2 Bedrijfsomvang en -oppervlakte	18
	3.3 Productie	19
	3.4 Leeftijd en opvolgingssituatie	19
	3.5 Eigendom/pacht/grondprijzen	19
	3.6 Verkavelingssituatie	19
	3.7 Mestproductie	19
	3.8 Bedrijfseconomische aspecten	20
	3.9 Toekomstige ontwikkelingen	20
4.	SAMENVATTEND BEELD	21
DEEL 2: ACHTERGRONDINFORMATIE		23
5.	INLEIDING	24
	5.1 Achtergrond en doel	24
	5.2 Ligging, deelgebieden en grootte van het gebied	24

Blz.

5.3 Aanpak 25
5.4 Bedrijfsomvang en -typering 26

6. ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW 27
6.1 Bedrijven en arbeidskrachten 27
6.2 Grondgebruik 27
6.3 Bedrijfstypen 28
6.4 Bedrijfsomvang 29
6.5 Bedrijfsoppervlakte 31
6.6 Productie 32
6.6.1 Melkveehouderij 33
6.6.2 Overige graasdierhouderij 35
6.6.3 Intensieve veehouderij 35
6.7 Leeftijd en opvolgingssituatie 37
6.8 Eigendom/pacht/grondprijzen 38
6.9 Verkavelingssituatie 39
6.10 Grondtekorten rondom de mestwetgeving 39

7. BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN 42

8. SITUATIE IN DE DEELGEBIEDEN 46

9. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN 47
9.1 Areaal cultuurgrond en grondgebruik 47
9.2 Aantal bedrijven 48
9.2.1 Aantal bedrijven van 20 nge en meer 48
9.2.2 Aantal bedrijven kleiner dan 20 nge 49
9.3 Toekomstig grondaanbod en vrijkomende productie 50
9.4 Areaal cultuurgrond en ontwikkeling bedrijven naar bedrijfsoppervlakte 51
9.5 Grondtekort 52

10. VISIE VAN DE LANDBOUWERS 53
10.1 Inleiding 53
10.2 Achtergronden 54
10.3 Betekenis ruilverkaveling 54
10.3.1 Verkaveling 55
10.3.2 Waterhuishouding 55
10.3.3 Ontsluiting 56
10.3.4 Houtwallen 56
10.4 Ontwikkeling veehouderij 56
10.4.1 Ontwikkeling eigen bedrijf 56
10.4.2 Ontwikkelingen in de streek 57

Blz.

10.5 Belemmeringen milieugebied 58
10.6 Natuurplannen 59
10.7 Particulier natuur- en landschapsbeheer 59
10.8 Houding ten opzichte van recreatie 60
10.9 Andere neventakken/inkomensbronnen 60
10.10 Interesse in bedrijfsverplaatsing 61
10.11 Andere gebiedswensen en opmerkingen 61

LITERATUUR 64

BIJLAGE 65
1. Toelichting op de Nederlandse grootte-eenheid (nge) 66
2. Landbouwkundige kengetallen van de drie deelgebieden in 1995 67

WOORD VOORAF

De Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden in de provincie Overijssel heeft aan het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) gevraagd om een sociaal-economische verkenning van de landbouw in het in voorbereiding genomen ruilverkavelingsgebied Enter. Dit rapport is hier de weerslag van. Naast de recente ontwikkelingen en de huidige situatie van de landbouw in het gebied is ook ingegaan op toekomstige ontwikkelingen. Voor de visie vanuit de landbouw op eigen bedrijf en op het gebied zijn een aantal agrariërs geïnterviewd.

Het onderzoek is besproken met drs. L. van Dommelen (Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden Overijssel) en ing. W. Swart van het Landelijk Advies Centrum van LBL-Utrecht.

De inventarisatie van de bedrijven en de verzameling van de gegevens van de bedrijven zijn verzorgd door Mw. C.M. de Zwijger-de Brabander. De interviews zijn afgenomen door Ir. P.J. Rijk, die voorts ook de projectleiding en rapportage verzorgd heeft. Beiden zijn werkzaam op de afdeling Structuuronderzoek, sectie Landelijk Gebied van LEI-DLO.

In het bijzonder bedank ik de geïnterviewden voor hun medewerking.

Verder hoop ik dat dit onderzoek ertoe mag bijdragen dat de voorgenomen ruilverkaveling op de meest gunstige wijze mag verlopen voor alle betrokkenen.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, april 1997

DEEL 1: KORTE WEERGAVE VAN DE LANDBOUW IN ENTER

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding en doel

De Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden in de provincie Overijssel heeft ten behoeve van de verdere voorbereiding van het landinrichtingsproject "Enter" aan het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) gevraagd om een verkenning in dit gebied. Dit rapport is hier de weerslag van. Het doel van het onderzoek is:

"het geven van inzicht in de recente ontwikkelingen, de huidige positie van de landbouw en mogelijke toekomstige ontwikkelingen in het landinrichtingsproject Enter en de visie vanuit de landbouw op de toekomst van de landbouw in het gebied in samenhang met andere functies."

1.2 Indeling van het rapport

Het rapport bestaat uit twee delen. In deel 1 zijn vier hoofdstukken (1 tot en met 4) opgenomen. Na deze korte inleiding wordt in het tweede hoofdstuk de visie op de landbouw in Enter beschreven op basis van gehouden interviews met landbouwers uit het gebied. Hoofdstuk 3 bevat een korte beschrijving van de recente ontwikkeling, huidige situatie en mogelijk toekomstige ontwikkeling van de landbouw in het gebied. Hoofdstuk 4 sluit dit deel 1 af met een korte slotbeschouwing.

Deel 2 bevat achtergrondinformatie over de landbouw in het gebied Enter. Deze informatie is veel breder en diepgaander dan de in deel 1 weergegeven informatie. In deel 2 zijn zes hoofdstukken opgenomen (5 tot en met 11). Hoofdstuk 5 is een inleidend hoofdstuk, waarin onder meer ingegaan wordt op de achtergrond en de aanpak van het onderzoek. In hoofdstuk 6 wordt de huidige situatie en de ontwikkelingen in de landbouw in het gebied in de afgelopen vijf jaren weergegeven. In hoofdstuk 7 worden de bedrijfseconomische aspecten apart belicht. De situatie van de landbouw in de diverse deelgebieden wordt apart belicht in hoofdstuk 8. In hoofdstuk 9 wordt een beschouwing gegeven over de mogelijke toekomstige ontwikkelingen in het gebied. In hoofstuk 10 tenslotte komt de visie van de geïnterviewde agrariërs op het eigen bedrijf en op het gebied aan de orde.

2. VISIE VAN LANDBOUWERS

2.1 Algemeen

Voor het weergeven van de visie vanuit de landbouw op de aangevraagde ruilverkaveling voor Enter en omgeving zijn acht agrariërs geïnterviewd. De helft van de geïnterviewden heeft een gemengd melkveehouderij-varkensbedrijf. De overigen hebben een meer gespecialiseerd bedrijf (melkvee, varkens of ander vee). Zij zijn benaderd op basis van hun kennis over de landbouw en wonen verspreid over het gebied. De volgende onderwerpen zijn in de gesprekken aan de orde geweest: ontwikkelingsmogelijkheden van het eigen bedrijf en van andere bedrijven, houding ten opzichte van de ruilverkaveling en mogelijkheden om de externe productieomstandigheden te verbeteren, belemmeringen op milieugebied, mogelijkheden voor particulier natuur- en landschapsbeheer, mogelijkheden voor recreatieactiviteiten of andere aanvullende inkomensbronnen, interesse in bedrijfsverplaatsingen, toekomstperspectieven voor de melkveehouderij en de varkenssector in het gebied.

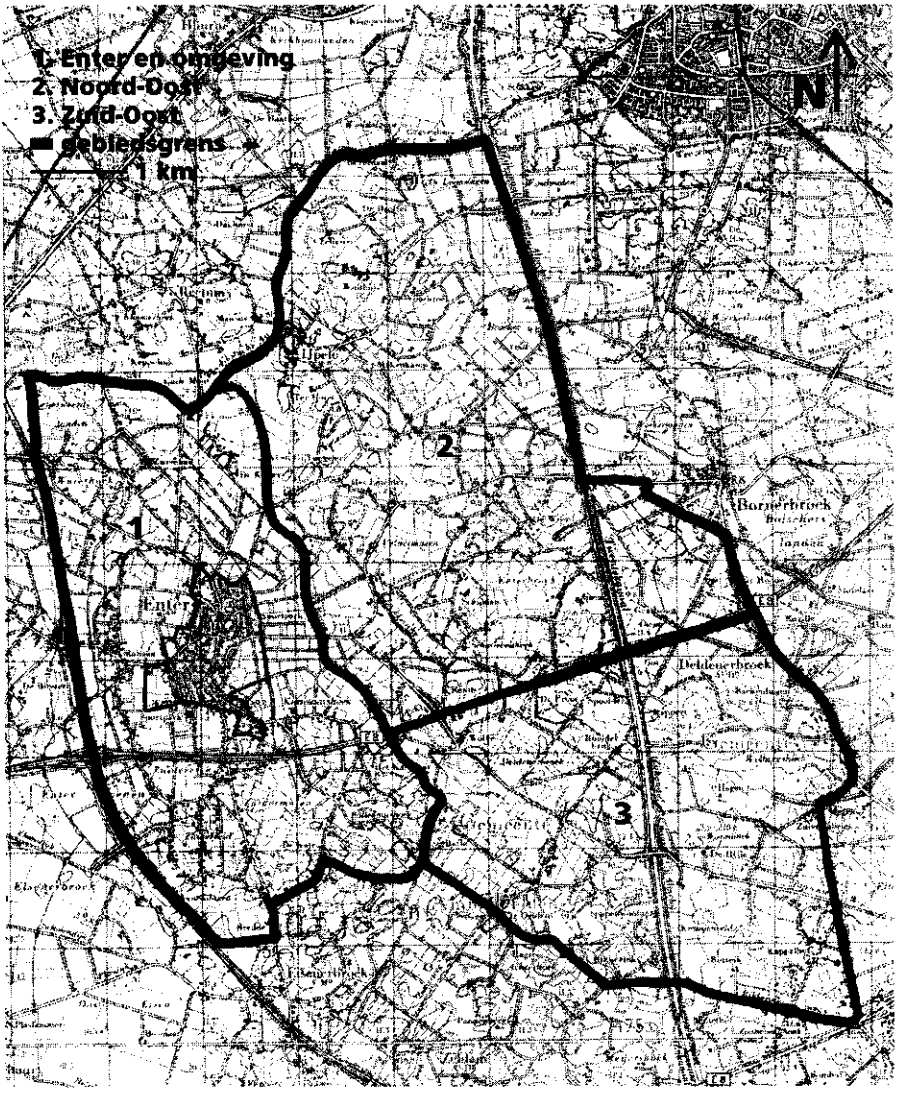
2.2 Gebiedsomschrijving

De totale oppervlakte van het gebied bedraagt bruto ongeveer 4.200 ha. De totale bedrijfsoppervlakte van de in het gebied geregistreerde agrarische bedrijven (143 grotere en 96 kleinere) bedraagt ruim 3.300 ha, waarvan ruim 3.100 ha cultuurgrond. In figuur 2.1 is de begrenzing van het gebied nader weergegeven. In het studiegebied worden verder drie deelgebieden onderscheiden.

Het landschap in Enter heeft een relatief kleinschalig karakter: op korte afstand is er een grote afwisseling van cultuurgrond, grote en kleine bospercelen, houtwallen of restanten daarvan, verharde en onverharde wegen. In het gebied liggen voorts enkele natuurgebieden. De agrarische bedrijven liggen zeer verspreid in het gebied , maar daarbinnen ook weer dikwijls in clusters bij elkaar. De agrarische bedrijfsvoering, die meestal de melkveehouderij en de varkenshouderij omvat, is zeer intensief.

Het gebied bestaat vooral uit dekzand. Rond de beken ligt de grond wat lager. Verder zijn er op korte afstand hoogteverschillen in het gebied (dekzandkoppen en -ruggen).

In het recente verleden is er een (concept-)ontwerp beheer- en begrenzingsplan voor natuurontwikkeling uitgebracht. Ter versterking voor de ecologische hoofdstructuur is er in dit plan 250 ha natuurontwikkelings- en reservaatsgebied en circa 200 ha beheersgebied gepland.

Figuur 2.1 Begrenzing

2.3 Knelpunten in de huidige inrichting van de bedrijven

Verkaveling

De verkavelingssituatie wordt door velen als problematisch gezien: de meeste geïnterviewden hebben erg veel kavels en weinig grond bij huis. Slechts een enkeling vindt de verkavelingssituatie redelijk goed. Sommige geïnterviewden hebben in het recente verleden aan vrijwillige kavelruilingen meegedaan. Dit was hun doorgaans goed bevallen. Anderen waren daar ook mee bezig geweest, maar dit was uiteindelijk door de onwil van een enkeling niet doorgegaan.

De geïnterviewden zien duidelijk de voordelen van een betere verkaveling met vooral meer grond bij huis in. Tegelijkertijd ziet men in dat de verwezenlijking hiervan mede door de geringe mogelijkheid voor verplaatsing binnen en buiten het studiegebied en de relatieve kleinschaligheid in veel gevallen niet haalbaar is.

Waterhuishouding

De waterhuishouding in het gebied is op vrij korte afstand vrij divers. De reacties van de geïnterviewden varieren van "op mijn bedrijf is het goed" tot "de helft van mijn bedrijf is eigenlijk te lang nat en de andere helft is erg droogtegevoelig". In doorsnee zijn de geïnterviewden redelijk tevreden. Hierbij wordt ook naar de omstandigheden gekeken (relatief veel reliëf en ondergrond soms vochtig lemig en soms droogtegevoelig grofzandig). Soms vindt men wel dat er meer stuwen moeten komen in waterlopen, beken en het Twentekanaal, vooral in verband met de droogtegevoeligheid in het gebied in de zomerperiode.

Ontsluiting

In het algemeen wordt de ontsluiting als goed omschreven: de meeste bedrijfsgebouwen liggen aan de verharde weg. Het onsluitingsnet is vrij fijnmazig. Wel zijn er nogal wat onverharde wegen. Doorgaans wordt dit niet als een probleem ervaren, al worden van sommige wegen de bermen als te smal ervaren: men kan er moeilijk met een shovel of mestinjecteur door; dit geldt zeker als er tegenliggers komen.

Incidenteel zijn sommige kavels moeilijk bereikbaar: om er te komen moet er over land van iemand anders gereden worden.

Houtwallen

De meesten vinden houtwallen karakteristiek voor het Twentse landschap en willen ze eigenlijk niet graag missen, al ziet men ze liever op het of bij het land van de buurman dan op of nabij zijn eigen land. Dit is in verband met de schaduwwerking die ze veroorzaken. Het liefst ziet men houtwallen op kavelscheidingen.

2.4 Houding ten opzichte van ruilverkaveling

De grondhouding ten opzichte van een eventuele ruilverkaveling in het gebied is zeker niet negatief te noemen. Men ziet duidelijk de nadelen in van het relatief grote aantal kavels per bedrijf. Een grotere concentratie van de grond bij huis wordt erg belangrijk gevonden. Ook kan er hier en daar wat aan de waterhuishoudkundige situatie en de ontsluiting verbeterd worden.

Daar staat tegenover dat men erg reëel is over het feit dat de huidige ligging van de agrarische bedrijfsgebouwen over het gebied (verspreid en veelal in clusters van drie à vier bij elkaar) en het vrijwel ontbreken van "lege" gebieden het moeilijk maakt om bedrijven te verplaatsen en de gronden verder te concentreren bij de bedrijfsgebouwen.

Ook wordt met veel argusogen gekeken naar de mogelijke natuurontwikkelingsplannen die in ruilverkavelingsverband gerealiseerd zullen gaan worden. Men heeft ook niet het idee dat de huidige grondaankopen van het Bureau Beheer Landbouwgronden ten dienste zullen komen aan de landbouw, maar alleen gebruikt zullen gaan worden om de natuurplannen te ontwikkelen. Vooral degenen die dichtbij deze natuurplannen zitten of hun bedrijf nu al dichtbij een natuurreservaat hebben, vrezen een ruilverkaveling: het gaat hierbij om de overlast van een eventueel natuurgebied en de kans dat hun grond als bufferzone aangeduid wordt.

De meeste geïnterviewden geven duidelijk aan dat men alleen voor een ruilverkaveling stemt als men weet waar men precies aan toe is; de plannen moeten al wat uitgewerkt zijn: het moet duidelijk zijn dat het voor eigen bedrijf voordelen oplevert.

2.5 Toekomstperspectieven

De meeste geïnterviewden zijn vrij positief over hun eigen bedrijf. Dit althans op dit moment en onder de huidige regelgeving rond de mestwetgeving. Ook wordt door sommigen op de wat langere termijn ook onder de huidige regelgeving de beperkte ontwikkelingsmogelijkheid van het bedrijf in het gebied als een belemmering gezien. Hierbij speelt het beperkte grondaanbod, de hoge grondprijzen en het dichtbij elkaar zitten een belangrijke rol.

Een grote onzekere factor in het gebied is de uitwerking van de mestwetgeving. Velen zien deze regelgeving met zeer veel argwaan en zorg tegemoet. Hoe deze precies voor het individuele bedrijf uit zal pakken, is onzeker. Duidelijk is evenwel dat deze in dit zeer intensieve gebied sterk kostenverhogend zal werken.

Naast de ontwikkelingen rond de mestwetgeving worden ook de aanwezige natuurclaims als een belemmering gezien voor de bedrijfsontwikkeling in de streek. Ook andere toenemende niet-agrarische claims in de nabije toekomst kunnen de bedrijfsontwikkeling in het gebied belemmeren.

De meeste geïnterviewden zijn blij met het gemengde melkvee-varkensbedrijf dat men nu meestal heeft. Het spreidt de risico's: inkomensdalingen in de ene sector kunnen worden gecompenseerd door inkomensstijgingen in de

andere sector. Zo staan de inkomens in de melkveehouderijsector de afgelopen tijd onder de druk na vele goede jaren gehad te hebben. De inkomens in de varkenshouderijsector zijn nu weer goed, in tegenstelling tot een paar jaar geleden.

2.6 Meningen over particulier natuur- en landschapsbeheer

Op de gestelde vraag of men wat ziet in het particulier (door boeren) beheren van natuur en landschap wordt nogal divers geantwoord. Een aantal ziet hier duidelijk wat in. Een goede beloning moet hier dan wel tegenover staan. Een aantal ziet hier duidelijk niets in: men heeft het te druk met het eigen bedrijf en vindt dat je je hierop moet concentreren. Anderen zien hier voor het eigen bedrijf niets in, maar zeggen dat het mogelijk voor kleinere bedrijven wel wat zou kunnen zijn. Een enkeling onderhoudt ook nu al (gratis en met plezier) natuur en landschap op zijn eigen bedrijf (bosjes en houtwallen). Een andere was hiermee gestopt, omdat hij hier de negatieve maatschappelijke beloning van had ontvangen in de vorm van een streng gemeentelijk ammoniakreductieplan voor zijn bedrijf vanwege de nabije aanwezigheid van die bosjes.

2.7 Houding ten opzichte van recreatie

Geen van de geïnterviewden ziet iets in de een of andere vorm van recreatie op zijn bedrijf. Sommigen denken dat het voor andere bedrijven mogelijk wel wat zou zijn. Hierbij wordt dan gedacht aan wat kleinere bedrijven die tevens in een mooie omgeving liggen. Er werd wel opgemerkt dat recreatieactiviteiten en landbouw elkaar soms bijten. Een camping bijvoorbeeld in de buurt van een varkensstal geeft over en weer hinder (stank voor de mensen en ziekterisico's voor de varkens). Ook wordt soms opgemerkt dat recreatie geen overlast mag bezorgen in de streek (meer verkeer: dus bredere wegen nodig, meer afval, openstaande hekken, en dergelijke).

2.8 Houding ten opzichte van andere neventakken/inkomensbronnen

Bijna alle geïnterviewden zien niets tot zeer weinig in andere niet-agrarische activiteiten. Men richt zich het liefst op de ontwikkeling van het eigen bedrijf. Men geeft wel aan dat het mogelijk voor andere kleinere bedrijven wel wat is.

2.9 Interesse in bedrijfsverplaatsing

Over de mogelijkheden van bedrijfsverplaatsing zijn de geïnterviewden het vrij unaniem eens: het lijkt hun praktisch gezien onmogelijk. Het gebied is

overal praktisch even vol met bedrijfsgebouwen. Als het mogelijk zou zijn, staat men doorgaans niet afkerig tegenover een bedrijfsverplaatsing binnen het gebied; mits dit natuurlijk een flinke verbetering inhoudt voor het bedrijf.

Voor bedrijfsverplaatsing buiten het studiegebied binnen Twente geldt eigenlijk bijna overal hetzelfde als in het studiegebied: de grondprijzen zijn ook daar erg hoog en de dichtheid van bedrijven is even hoog.

Bedrijfsverplaatsing naar Groningen of Drenthe zien de meest geïnterviewden niet zitten: men voelt zich thuis in de streek, er zijn sterke familiebanden en men is zeer sterk verbonden met kerk, verenigingsleven en andere maatschappelijke organisaties.

Niettemin zijn er volgens de geïnterviewden enkelen in het gebied bezig zich te oriënteren om een bedrijf elders te kopen. De voorkeur gaat dan meestal uit naar Drenthe. Eén geïnterviewde is ook concreet bezig om een bedrijf elders te kopen: de mogelijkheden om het bedrijf verder te ontwikkelen, zijn elders door de lagere grondprijzen hoger.

2.10 Andere opmerkingen

Velen vinden duidelijkheid en continuïteit zowel voor de inrichting van het gebied als rond de regelgeving voor het bedrijf erg belangrijk: men wil weten waar men aan toe is en men zit niet steeds te wachten op veranderingen. Dit geeft de beste waarborg voor de ontwikkelingsmogelijkheden voor de bedrijven.

Zorg is er ook over het voorgenomen milieubeleid, natuurplannen en de niet-agrarische claims in het gebied. Ook is er veel ergernis over de papieren rompslomp rond de bedrijfsvoering. Sommigen maken zich ook zorgen over het imago van de landbouwsector.

Velen vinden verder dat de mestheffingen in het huidige en ook waarschijnlijk toekomstige mestbeleid feitelijk ordinaire belastingmaatregelen zijn. Men vindt het onrechtvaardig dat ook al heb je nu alles goed voor elkaar (alle mest gaat bijvoorbeeld naar een akkerbouwer waar je een contract voor tien jaar mee hebt afgesloten) je toch heffing moet betalen. Verder komt deze heffing ook niet ten goede aan de sector. Ook vindt men dat de informatievoorziening rond de voorgenomen ruilverkaveling beter kan.

3. DE LANDBOUWKUNDIGE SITUATIE

3.1 Bedrijven, arbeidskrachten en bedrijfstype

In het studiegebied komen in totaal 143 agrarische bedrijven met een bedrijfsomvang van 20 Nederlandse grootte-eenheden (nge) en meer voor (voor een verdere toelichting op dit begrip: zie bijlage 1). Op deze bedrijven zijn in totaal 290 mensen werkzaam (gemiddeld meer dan 20 uur per week). Hieronder zijn 27 niet-gezinsarbeidskrachten. Voorts zijn er 96 bedrijven met een bedrijfsomvang van minder dan 20 nge.

Het totale aantal bedrijven verminderde de afgelopen jaren met gemiddeld 1,4% per jaar. Dit percentage ligt hoger dan dat van geheel Twente (-1,0%) en lager dan dat van het gehele Nederlandse Zandgebied (-1,9%).

Ruim de helft van de bedrijven in het gebied is een gespecialiseerd melkveebedrijf. Een vijfde van de bedrijven is een gespecialiseerd intensief veehouderijbedrijf. Dit betreft vooral de varkenshouderij. Verder zijn er ook veel gemengde melkvee-varkensbedrijven.

3.2 Bedrijfsomvang en -oppervlakte

De bedrijven in Enter zijn wat bedrijfsomvang (uitgedrukt in nge) betreft gemiddeld zo'n 10% groter dan in Twente en zo'n 5% kleiner dan gemiddeld in het gehele Nederlandse Zandgebied.

De 239 bedrijven hebben 3.148 ha cultuurgrond in gebruik. De afgelopen jaren hebben met name de bedrijven met 20 nge en meer nu meer cultuurgrond (+280 ha) in gebruik dan vijf jaar geleden. Deze bedrijven hebben nu gemiddeld 18,5 ha in gebruik. Dit is iets minder dan in geheel Twente (18,8 ha) en iets meer dan in het gehele Nederlandse Zandgebied (17,5 ha).

De melkveebedrijven zijn wat omvang betreft gemiddeld ongeveer even groot als die in het gehele Nederlandse Zandgebied en groter dan die in Twente. Op de melkveebedrijven worden wel veel meer varkens gehouden dan elders. De specialisatiegraad voor vleesvarkens ligt in het gebied vrij laag: elders worden deze relatief meer op gespecialiseerde bedrijven gehouden.

De fokvarkensbedrijven zijn in Enter gemiddeld groter dan elders; het gemiddeld aantal vleesvarkens per intensief veehouderijbedrijf is kleiner dan elders.

3.3 Productie

De melkveehouderij is met 61% van de totale productieomvang de belangrijkste productietak in het gebied. De overige graasdierhouderij (schapen, zoogkoeien, vleesvee) neemt 10% voor haar rekening. De varkenshouderij 23% en de pluimveehouderij 4%. Andere productierichtingen zijn maar voor 2% van belang.

3.4 Leeftijd en opvolgingssituatie

De gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden komt overeen met het Twentse beeld. Gemiddeld zijn de bedrijfshoofden 54 jaar. In het gehele Nederlandse Zandgebied zijn er gemiddeld veel meer jongere bedrijfshoofden. Gemiddeld is men daar 50 jaar.

Het opvolgingspercentage ligt in Enter iets boven het gemiddelde dan dat van Twente en het gehele Nederlandse Zandgebied: op de bedrijven waar het bedrijfshoofd 50 jaar of ouder is, heeft in Enter 57% een opvolger. In de beide vergelijkingsgebieden ligt dit op 53%.

3.5 Eigendom/pacht/grondprijzen

In Enter is veel meer grond in eigendom (83%) dan elders. De grondprijzen liggen gemiddeld op een zeer hoog peil. Op dit moment wordt er voor goed gelegen gronden tot rond ƒ 80.000,- per hectare betaald.

3.6 Verkavelingssituatie

Het gemiddeld aantal kavels op de bedrijven met meer dan 20 nge bedraagt in Enter 4,9. Dit is ongunstiger dan de situatie in Twente en in het gehele Nederlandse Zandgebied (beide 4,3). De gemiddelde kaveloppervlakte is ook kleiner.

Als we specifiek naar de bedrijven met melkkoeien kijken, waarbij vooral de ligging van voldoende grond bij huis belangrijk is, laat de verkavelingssituatie voor veel bedrijven te wensen over: twee derde van de bedrijven met melkkoeien heeft minder dan 60% van zijn grond bij huis liggen. Ook op de gespecialiseerde melkveebedrijven is dit het geval.

3.7 Mestproductie

De gemiddelde mestproductie, uitgedrukt in kilo's fosfaat per hectare, ligt in Enter iets hoger dan gemiddeld in het Nederlandse Zandgebied. Vergeleken met geheel Twente ligt deze in het studiegebied ruim een kwart hoger.

Het voorgenomen toekomstige mestbeleid kan veel problemen op gaan leveren voor de bedrijven in het gebied. Zo heeft driekwart van de bedrijven groter dan 20 nge meer dan 3 mestgrootvee-eenheden per hectare.

3.8 Bedrijfseconomische aspecten

Het totale verdiende jaarlijkse arbeidsinkomen uit de landbouwsector bedraagt ongeveer 10 miljoen gulden. Wat inkomen betreft, liggen de inkomens op de melkveebedrijven in Enter iets lager dan die van Twente en van het gehele Nederlandse Zandgebied. De inkomens op de fokvarkensbedrijven in Enter liggen duidelijk hoger dan elders.

3.9 Toekomstige ontwikkelingen

In de nabije toekomst zijn er twee grote onzekerheden die nationaal en internationaal spelen, die de ontwikkelingen van de landbouw in Enter mogelijk zullen beïnvloeden. Dit zijn de nationale regelgevingen rond de toekomstige mestwetgeving en de internationale regels rondom een mogelijke opheffing van het huidige melkquoteringssysteem.

Wat voor invloed deze mogelijke beleidsbeslissingen precies zullen hebben op de ontwikkelingsmogelijkheden van de bedrijven in het gebied is binnen het kader van dit onderzoek niet diepgaand onderzocht. Wel zijn er enige beschouwingen in het rapport aan gewijd.

Afgezien van de beide hiervoor geschetste twee onzekerheden, zullen er gezien de huidige ontwikkelingen en opvolgingsssituatie op de bedrijven over zo'n 10 jaar ongeveer 125 bedrijven (groter dan 20 nge) zijn. Dit zijn er 12% minder dan nu. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van deze bedrijven zal in de nabije toekomst stijgen van gemiddeld 18,5 ha nu tot 21,8 ha.

Het aantal kleinere bedrijven zal in de nabije toekomst in Enter ongeveer hetzelfde blijven. Tot 2005 mag er in Enter een grondaanbod van stoppende bedrijven verwacht worden van ongeveer 450 ha.

4. SAMENVATTEND BEELD

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste aandachtspunten in het kader van de voorgenomen ruilverkaveling Enter nog eens op een rijtje gezet.

1. De melkveehouderij (61% van de totale productie) en de varkenshouderij (23% van de totale productie) zijn de belangrijkste productiesectoren in het studiegebied.
   Ruim de helft van de bedrijven is een gespecialiseerd melkveebedrijf. Een vijfde van de bedrijven is een gespecialiseerd intensief veehouderijbedrijf (meestal varkens). Ook zijn er nogal wat gemengde melkvee-varkensbedrijven. Ook op de gespecialiseerde melkveebedrijven komen flink wat varkens voor. De bedrijven in Enter zijn gemiddeld iets groter dan die in Twente en iets kleiner dan die van het gehele Nederlandse Zandgebied.
   De bedrijven in Enter hebben zich de afgelopen jaren goed ontwikkeld. De ontwikkeling loopt voor op die van Twente maar iets achter op die van het gehele Nederlandse Zandgebied.
   Het aantal bedrijven (van 20 nge en meer) bleef de afgelopen jaren nagenoeg constant. Wel wisten deze bedrijven meer grond te verwerven (soms in de buurt en soms verder weg). De grondprijzen in Enter zijn zeer hoog: ze behoren tot de hoogste van het land.
   De intensiteit van het grondgebruik en de mestproductie per hectare in het gebied zijn hoog. Daarmee in samenhang kan de voorgenomen toekomstige mestwetgeving veel beperkingen opleveren voor de ontwikkelingsmogelijkheden van de bedrijven in het gebied.
2. Zowel uit de gegevens uit de Landbouwtelling als uit de gesprekken komt naar voren dat de huidige verkavelingssituatie voor de bedrijven in het gebied lang niet optimaal is. Veel bedrijven hebben erg veel kavels en erg weinig grond aan huis. Vooral voor de melkveebedrijven is voldoende grond bij huis erg belangrijk. Ook mankeert er hier en daar wat aan de waterhuishoudkundige situatie (gauw te droog in de zomerperiode wordt het meeste genoemd) en soms aan de wegen (smalle bermen).
   Uit de gesprekken kwam naar voren dat velen duidelijk wel graag een betere verkaveling met vooral meer grond bij huis willen, maar dat men tegelijkertijd inziet dat de verwezenlijking hiervan door het karakter van het gebied moeizaam zal zijn. Hierbij speelt een rol dat veel bedrijven verspreid over het gebied in clusters relatief dichtbij elkaar liggen. Ook is er voor eventuele bedrijfsverplaatsingen vrijwel geen ruimte: er zijn in het gebied geen open plekken. Ook het kleinschalige karakter van het gebied speelt hierbij een rol (veel wegen, houtwallen, bomenrijen, bosjes of restanten daarvan).

3. Vrijwel alle geïnterviewden kijken met argusogen naar de plannen rond natuurontwikkeling in het gebied. Velen merken op dat dit ten koste gaat van de grondbehoefte van zich ontwikkelende landbouwbedrijven. Hierbij speelt ook een rol dat er relatief zeer weinig grond in het gebied aangeboden wordt (tegen zeer hoge prijzen). Sommigen vrezen bij een ruilverkaveling ook grond kwijt te raken voor natuurontwikkeling en bufferzones.
4. Op het ogenblik lijkt er bij een stemming over het doorgaan van een ruilverkaveling alleen een duidelijke meerderheid hier voor te zijn als er voldoende duidelijkheid is over de voordelen die het oplevert voor het eigen bedrijf. Of in het geval men er zelf niets of weinig mee opschiet: dat er duidelijke voordelen aanzitten voor de landbouw in de streek.
5. Op de gestelde vragen rond de mogelijkheden om niet direct bedrijfsgebonden agrarische inkomensbronnen op te pakken, wordt gemengd gedacht.
   Particulier natuur- en landschapsbeheer zien sommigen, mits normaal betaald, wel zitten. Anderen zien dit voor henzelf niet zitten, maar zeggen dat het mogelijk voor anderen met een kleiner bedrijf met wat meer tijd wel wat zou zijn.
   Recreatieactiviteiten op het eigen bedrijf zagen geen van de geïnterviewden zitten. De afwijzingsredenen waren zeer divers. Sommigen waren wel van mening dat het mogelijk voor anderen wel wat zou zijn: voorwaarden zijn dan wel dat je dichtbij een mooie omgeving moet zijn, je moet het zien zitten en het moet niet bijten met je agrarische bedrijf (stank vanwege varkens, toenemende ziekterisico's).

DEEL 2: ACHTERGRONDINFORMATIE

5. INLEIDING

5.1 Achtergrond en doel

Het landinrichtingsproject Enter staat sinds 1988 op het voorbereidingsschema voor landinrichtingsprojecten. De planvorming is gevorderd tot het opstellen van een voorontwerpplan met milieu-effectrapportage (VOP-MER). Voordat overgegaan wordt tot het verder concretiseren van het VOP-MER wil de Landinrichtingscommissie meer duidelijkheid over de huidige en mogelijke toekomstige ontwikkeling van de landbouw in het gebied.

De Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden in de provincie Overijssel heeft ten behoeve van de verdere voorbereiding van het landinrichtingsproject "Enter" aan het Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) gevraagd om een verkenning in dit gebied. Dit rapport is hier de weerslag van. Het doel van het onderzoek is:

"het geven van inzicht in de recente ontwikkelingen, de huidige positie van de landbouw en mogelijke toekomstige ontwikkelingen in het landinrichtingsproject Enter en de visie vanuit de landbouw op de toekomst van de landbouw in het gebied in samenhang met andere functies."

5.2 Ligging, deelgebieden en grootte van het gebied

In de eerder weergegeven figuur 2.1 is de begrenzing van het in Twente gelegen landinrichtingsproject "Enter" weergegeven. Het gebied ligt voornamelijk in de gemeenten Wierden (circa 60%), Ambt Delden (circa 30%) en Borne (circa5%). Verder liggen er nog kleine oppervlakten grond in de gemeenten Markelo, Almelo en Rijssen.

In het studiegebied worden drie deelgebieden onderscheiden:

deelgebied 1 ("Enter en omgeving"):
dit gebied ligt rond het dorp Enter en is in het zuiden en westen begrensd door de blokgrens en in het noorden en oosten door respectievelijk de beek de Midden en Boven Regge;

deelgebied 2 ("Noord-Oost"):
dit gebied is in het noorden begrensd door de Eksosche Aa, in het oosten door de blokgrens, in het zuiden door de autoweg Deventer - Almelo (A1) en in het westen door de Boven Regge;

deelgebied 3 ("Zuid-Oost):
dit gebied wordt in het noorden begrensd door de A1, in het oosten en westen door de blokgrens en in het westen door de Boven Regge.

De totale oppervlakte van het gebied bedraagt bruto ongeveer 4.200 ha. De totale bedrijfsoppervlakte van de in het gebied geregistreerde agrarische bedrijven bedraagt ruim 3.300 ha, waarvan ruim 3.100 ha cultuurgrond. Ongeveer 150 ha betreft de bebouwde kom van Enter. Het gebruik van de resterende oppervlakte (ongeveer 700 ha ofwel een zesde van de totale oppervlakte) betreft gronden in gebruik als wegen en waterlopen (onder meer Boven Regge, Twentekanaal), verspreid gelegen bossen, natuurreservaten en grond in gebruik bij particulieren en/of bedrijven die onder de telgrens van de CBS-Landbouwtelling vallen.

5.3 Aanpak

Het onderzoek bestaat grofweg uit twee onderdelen. Ten eerste omvat het een beschrijving van de ontwikkelingen in de landbouw en de huidige positie van de landbouw in het gebied. Tevens wordt ingegaan op de bedrijfseconomische aspecten en op toekomstige ontwikkelingen (hoofdstukken 3, 6, 7 en 8). Ten tweede wordt in hoofdstuk 2 en 9 de visie vanuit de landbouw op de landinrichting en op het gebied behandeld. De aanpak van de twee onderdelen verschilt en wordt hierna in het kort toegelicht.

Ontwikkelingen en huidige positie landbouw

De analyse en beschrijving van de ontwikkelingen en van de huidige situatie in de landbouw is gebaseerd op de gegevens uit de CBS-Landbouwtelling van de geregistreerde bedrijven in het gebied. In dit onderzoek wordt een bedrijf als geregistreerd beschouwd als een bedrijf zijn bedrijfsgebouw(en) in het gebied heeft. De bedrijven in de bebouwde kom van het dorp Enter (ongeveer 15) zijn gewoon in het onderzoek meegenomen.

De gegevens uit de CBS-Landbouwtelling zijn door het LEI-DLO verder bewerkt. Er is zowel voor 1990 als voor 1995 gebruikgemaakt van deze gegevens. Voor sommige gegevens is gebruikgemaakt van de CBS-Landbouwtelling van 1993 (onder meer opvolging, verkaveling). Deze telling wordt elk jaar in mei onder alle land- en tuinbouwers in ons land gehouden.

De ontwikkelingen worden beschreven aan de hand van onder meer het aantal bedrijven, de samenstelling van de productie, het grondgebruik en de veestapel.

Om de positie van de landbouw in Enter beter te kunnen beoordelen, is een vergelijking gemaakt met de landbouw in geheel Twente en met die van het gehele Nederlandse Zandgebied.

De bedrijfseconomische aspecten zijn zo goed mogelijk in kaart gebracht door Enter te vergelijken met andere bedrijven uit het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO.

De te verwachten toekomstige ontwikkeling over 10 jaar is vooral gebaseerd op de specifieke te verwachten situatie in Enter; hierbij speelt de opvolgingssitutie en bedrijfsgroottestructuur een belangrijke rol.

Gebiedsvisie

Voor de visie vanuit de landbouw op een aantal aspecten van de landinrichting Enter zijn acht agrariërs geïnterviewd. Hiermee is getracht een algemene indruk te geven van de verwachtingen en ideeën die er leven bij de boeren in het gebied ten aanzien van de landbouw en landinrichting in het gebied. Bij de interviews is gewerkt met open vragen met aandachtspunten. In hoofdstuk 9 (deel 2) is verslag gedaan van de interviews; de belangrijkste punten hiervan zijn te vinden in hoofdstuk 2 (deel1).

5.4 Bedrijfsomvang en typering

Als een maat voor de economische omvang van de bedrijven is de Nederlandse grootte-eenheid (nge) gehanteerd. In bijlage 1 is een toelichting op de nge gegeven. Grofweg is 1 nge te vergelijken met een bruto geldsaldo van ongeveer ƒ 2.800,-.

Verder kunnen met behulp van de nge agrarische bedrijven worden getypeerd. Een bedrijf behoort tot een bepaald bedrijfstype als twee derde of meer van de totale nge-waarde afkomstig is van het aangegeven bedrijfsonderdeel, bijvoorbeeld: een bedrijf wordt getypeerd als melkveebedrijf wanneer ten minste twee derde van het totaal aantal nge uit de melkveehouderij komt. In dit onderzoek zijn vier bedrijfstypen onderscheiden: melkveehouderij-, intensieve veehouderij-, gemengde veehouderij- en overige bedrijven. Bedrijven die een productieomvang hebben van minder dan 3 nge zijn niet telplichtig voor de CBS-Landbouwtelling en zijn niet in dit onderzoek meegenomen.

In het rapport wordt vooral gekeken naar bedrijven met een bedrijfsomvang van meer dan 20 nge. Dit zijn bedrijven die voor hun inkomen doorgaans overwegend afhankelijk zijn van de landbouw. Soms worden alle bedrijven beschouwd.

6. ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW

6.1 Bedrijven en arbeidskrachten

In 1995 telde het studiegebied 143 agrarische bedrijven met een bedrijfsomvang van 20 nge en meer. Op deze bedrijven waren in totaal 290 mensen werkzaam (gemiddeld meer dan 20 uur per week). Dit betrof 206 mannen en 84 vrouwen. Hieronder waren 27 niet-gezinsarbeidskrachten. Voorts waren er in 1995 96 bedrijven met een bedrijfsomvang van minder dan 20 nge. Op deze bedrijven waren 54 mensen meer dan 20 uur per week werkzaam. Minder dan 20 uur per week of onregelmatig werkzaam waren er in totaal op alle bedrijven 188 mensen. Het totale aantal mensen dat regelmatig of onregelmatig in de landbouw in het studiegebied werkzaam is bedraagt dus alles bij elkaar 532. Omgerekend en uitgedrukt in volledige arbeidsjaren werkgelegenheid is er in het gebied een werkgelegenheid van 346 arbeidsjaareenheden.

Voorts zijn er in het gebied nog vele mensen werkzaam in aan de landbouw verwante sectoren ("agribusiness"). Dit betreft de werkgelegenheid in toeleverende-, verwerkende, dienstverlenende sectoren en handelskanalen. Hoe dit precies in het gebied ligt is in het kader van deze studie niet onderzocht. Landelijk is ongeveer eenzelfde aantal mensen werkzaam in de agribusiness als in de primaire land- en tuinbouw. Alles bij elkaar is de landbouwsector een belangrijke bron van werkgelegenheid in het studiegebied.

Het aantal kleinere bedrijven van minder dan 20 nge is in Enter vrij groot: 40% van alle bedrijven behoort tot deze categorie. Ook in Twente ligt dit aantal met 38% hoger dan in het Nederlandse Zandgebied (32%). Voor heel Nederland ligt dit percentage op 29%.

6.2 Grondgebruik

In 1995 gebruikten de grotere bedrijven (met meer dan 20 nge) 2.651 ha cultuurgrond. De kleinere bedrijven hadden 497 ha in gebruik. (dit is bijna 16%; dit komt overeen met de situatie in Twente en in het hele Nederlandse Zandgebied met respectievelijk eveneens 16% en 15%).

Het grondgebruik betreft vooral grasland met 71% en snijmaïs met 28% van het totale grondgebruik. Het overige bouwland (1%) betreft vooral granen en enkele hectaren suikerbieten en aardappelen. De afgelopen jaren is er in het gebied een lichte verschuiving opgetreden in het grondgebruik: er komt nu meer grasland voor en minder snijmaïs. In 1990 was 69% van het grondgebruik grasland en 30% snijmaïs. Waarschijnlijk gebruikt men in Enter zijn grond in toenemende mate voor beweiding en koopt men wellicht in toenemende mate zijn ruwvoer (snijmaïs) voor de winter elders.

De totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij de geregistreerde bedrijven in het gebied is tussen 1990 en 1995 toegenomen met 105 ha tot in totaal 3.148 ha (+3,5%). In geheel Twente daalde de oppervlakte cultuurgrond met 0,2% en in het gehele Nederlandse Zandgebied met 1,3%. Dit betekent dat de bedrijven in Enter redelijk expansief ingesteld zijn: er is meer grond verworven de afgelopen jaren van buiten het gebied of er is meer grond van particulieren of van kleine bedrijfjes beneden de 3 nge verworven.

6.3 Bedrijfstypen

Ruim de helft (56%) van alle bedrijven met meer dan 20 nge is een gespecialiseeerd melkveebedrijf (twee derde van de totale nge op een bedrijf betreft de melkveehouderij.

Bijna een vijfde van de bedrijven is een intensief veehouderijbedrijf. Dit betreft vooral de varkenshouderij. Van de bedrijven is 14% een gemengd veehouderijbedrijf: op deze bedrijven worden ongeveer in eenzelfde mate melkvee en veelal varkens gehouden. Ruim 10% van alle bedrijven behoort niet tot één van de voorgaande bedrijfstypen. De meeste bedrijven in deze laatste categorie houden vleesvee/zoogkoeien en/of schapen.

In tabel 6.1 is de verdeling van het aantal bedrijven naar bedrijfstype weergegeven. In deze tabel wordt tevens een vergelijking gemaakt met Twente en het gehele Nederlandse Zandgebied.

In vergelijking met Twente is men in Enter iets minder op de melkveehouderij gespecialiseerd en meer op de intensieve veehouderij. In het gehele Nederlandse Zandgebied is men duidelijk nog meer op de intensieve veehouderij gespecialiseerd. Ook komen daar veel meer overige bedrijven voor. In sommige andere zandgebieden, met name in het Brabantse en Noord-Limburgse Zandgebied speelt ook de tuinbouw een belangrijke rol. In Enter en Twente is dit praktisch van geen belang.

Tabel 6.1 Verdeling van de bedrijven over de verschillende bedrijfstypen in 1995. Bedrijven met 20 nge en meer

Bedrijfstype	Enter	Twente	Nederlands Zandgebied
Melkveebedrijven	57	62	41
Intensieve-veehouderijbedrijven	19	14	23
Gemengde veehouderijbedrijven	14	11	8
Overige bedrijven	10	13	28
Totaal	100 (=143)	100	100

In tabel 6.2 is de ontwikkeling van het aantal bedrijven per bedrijfstype in Enter, Twente en in het gehele Nederlandse Zandgebied weergegeven. Uit

deze tabel blijkt dat het aantal melkveebedrijven in Enter de afgelopen jaren is toegenomen. Dit in tegenstelling tot de ontwikkelingen in Twente en in het gehele Nederlandse Zandgebied: daar nam dit aantal licht af. Het aantal intensieve-veehouderijbedrijven is nagenoeg constant gebleven. In Twente nam dit aantal licht toe en in het gehele Nederlandse Zandgebied veranderde dit aantal nagenoeg niet. Het aantal gemengde veehouderijbedrijven nam in het studiegebied duidelijk af. Ook in Twente en in het gehele Nederlandse Zandgebied was dit het geval. Het aantal overige bedrijven nam licht toe. Ook in de beide vergelijkingsgebieden was dit het geval.

Tabel 6.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven per bedrijfstype in Enter, Twente en het Nederlandse Zandgebied. Bedrijven met 20 nge en meer

Bedrijfstype	Enter			Twente per jaar	Nederlands Zandgebied per jaar
	aantal bedrijven per jaar				
	1990	1995	gem. %	gem. %	gem. %
Melkveebedrijven	74	81	+1,8	-0,2	-1,5
Intensieve-veehouderijbedrijven	28	27	-0,7	+0,6	-0,2
Gemengde veehouderijbedrijven	26	20	-5,1	-4,5	-4,4
Overige bedrijven	13	15	+2,9	+0,9	+1,0
Totaal (>20 nge)	141	143	+0,3	-0,5	-0,8
Totaal (<20 nge)	115	96	-3,5	-1,8	-3,9
Totaal	256	239	-1,4	-1,0	-1,9

6.4 Bedrijfsomvang

In tabel 6.3 is de verdeling van de bedrijven over de diverse bedrijfsomvangklassen weergegeven.

Gemiddeld hebben de melkveebedrijven een bedrijfsomvang van 86 nge per bedrijf. Omgerekend betekent dit dat een gemiddeld melkveebedrijf in Enter 47 melkkoeien (met bijbehorend jongvee) heeft. Daarnaast houden ook veel melkveebedrijven vleesvee, varkens en schapen.

Zoals uit tabel 6.3 blijkt is er tussen de bedrijven een grote spreiding in bedrijfsomvang: de melkveebedrijven en de intensieve-veehouderijbedrijven zijn gemiddeld een stuk groter dan de gemengde veehouderij en de overige bedrijven. Van de melkveebedrijven en intensieve-veehouderijbedrijven is twee derde groter dan 70 nge (ter oriëntatie: voor een melkveebedrijf in Enter betekent 70 nge 38 koeien met bijbehorend jongvee, vleesvee en soms nog wat varkens; voor een intensieve veehouderij bedrijf betekent een bedrijfsomvang van 70 nge 1.400 vleesvarkens of 225 fokzeugen).

Tabel 6.3 Verdeling van de bedrijven naar bedrijfsomvang. Bedrijven met 20 nge en meer

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Verdeling in% naar nge-klasse				
		20-40	40-70	70-100	100 e.m.	totaal
Melkveebedrijven	81	10	26	31	33	100
Intensieve-veehouderijbedijven	27	19	22	33	26	100
Gemengde veehouderijbedrijven	20	30	35	5	30	100
Overige bedrijven	15	33	33	7	27	100
Totaal (1995)	143	17	27	25	31	100
Totaal (1990)	141	33	36	18	13	100

De melkveebedrijven in Enter zijn gemiddeld duidelijk groter in omvang dan die in geheel Twente. Ze komen wat omvang betreft ongeveer overeen met de melkveebedrijven uit het gehele Nederlandse Zandgebied. Wel is hun gemiddeld lichte voorsprong ten opzichte van deze groep nu een lichte achterstand geworden. Hetzelfde geldt eigenlijk voor de intensieve-veehouderijbedrijven: ook deze zijn duidelijk groter in omvang dan die van geheel Twente. Ook waren ze in 1990 iets groter dan het gemiddelde van het gehele Nederlandse Zandgebied. In 1995 was dit veranderd in een lichte achterstand. De gemengde en de overige bedrijven zitten wat omvang betreft gemiddelde tussen die van Twente en die van het gehele Nederlandse Zandgebied in.

Als we alle bedrijven boven de 20 nge bij elkaar nemen, dan ligt de gemiddelde bedrijfsomvang in Enter tussen die van Twente en het Nederlandse Zandgebied in. De bedrijven in Enter hebben zich doorgaans goed ontwikkeld. De ontwikkeling loopt voor op die van geheel Twente maar loopt iets achter bij die van het gehele Nederlandse Zandgebied.

Tabel 6.4 Gemiddelde bedrijfsomvang per bedrijfstype in 1990 en 1995 (in nge per bedrijf). Bedrijven met 20 nge en meer in Enter, Twente en het Nederlandse Zandgebied

Bedrijfstype	Enter		Twente		Nederlands Zandgebied	
	1990	1995	1990	1995	1990	1995
Melkveebedrijven	59	86	53	79	58	87
Intensieve-veehouderijbedrijven	64	82	54	69	63	84
Gemengde bedrijven	64	75	55	68	62	81
Overige bedrijven	63	74	58	67	69	88
Totaal (20 nge en meer)	61	82	54	75	62	86
Totaal (minder dan 20 nge)	9	9	9	9	9	10
Totaal	38	53	36	49	43	62

6.5 Bedrijfsoppervlakte

De 239 bedrijven hadden in 1995 3.148 ha cultuurgrond in gebruik. Dit was 105 ha meer dan in 1990 1). Vooral de bedrijven met meer dan 20 nge hebben nu meer grond (+ 280 ha). Deze 143 bedrijven hadden in 1995 2.651 ha in gebruik. Dit is gemiddeld 18,5 ha per bedrijf. Gemiddeld hebben deze bedrijven in Enter iets minder grond dan in Twente (18,8 ha) en iets meer dan het gehele Nederlandse Zandgebied (17,5 ha). De 96 kleinere bedrijven in Enter hadden 497 ha in gebruik (gemiddeld 5 ha per bedrijf). In tabel 6.5 is de verdeling van de bedrijven naar bedrijfsoppervlakteklasse weergegeven.

Tabel 6.5 Verdeling van de bedrijven (>20 nge) naar bedrijfstype en bedrijfsoppervlakte

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	Verdeling in % naar hectareklasse				
		tot 15	15-20	20-30	30 e.m.	totaal
Melkveebedrijven	81	20	22	39	19	100
Intensieve-veehouderijbedrijven	27	93	4	3	0	100
Gemengde veehouderijbedrijven	20	55	20	15	10	100
Overige bedrijven	15	33	13	34	20	100
Alle bedrijven, 20 nge e.m.	143	40	17	29	14	100
Alle bedrijven tot 20 nge	96	97	3	0	0	100
Alle bedrijven	239	63	12	17	8	100

De bedrijven in Enter hebben relatief niet zo veel grond. Zo heeft nog geen vijfde deel van de melkveebedrijven meer dan 30 ha. Ook in Twente hebben de gespecialiseerde melkveebedrijven niet zoveel grond: iets meer dan een vijfde heeft meer dan 30 ha cultuurgrond. Van de melkveebedrijven in het gehele Noordelijke Zandgebied heeft 28% meer dan 30 ha cultuurgrond.

De intensieve-veehouderijbedrijven in Enter hebben iets meer grond (gemiddeld 6,7 ha) dan die in Twente (6,1) en die in het gehele Nederlandse Zandgebied (5,4 ha).

De gemengde veehouderijbedrijven in Enter (15 ha) zijn ongeveer even groot als die in de vergelijkingsgebieden. De overige bedrijven in Enter zijn

1) Naar alle waarschijnlijkheid hebben bedrijven uit het studiegebied gronden aangekocht buiten het studiegebied. Ook kan het zijn dat er de afgelopen jaren nogal wat gronden aangekocht zijn van bedrijfjes die onder de telgrens van de Meitelling (3 nge) zaten of geeft men in verband met de huidige milieumaatregelen nu meer grond bij de Meitelling op die men vroeger niet opgaf.

met gemiddeld 23 ha duidelijk groter dan in Twente (19 ha) en in het Nederlandse Zandgebied (17 ha).

In figuur 6.1 is de ontwikkeling in de tijd en de verdeling van de bedrijven (>20 nge) naar de diverse oppervlakteklassen weergegeven. Hieruit blijkt dat het aantal grotere bedrijven met meer dan 30 ha cultuurgrond de afgelopen jaren sterk is toegenomen. Zo nam het aantal melkveebedrijven met meer dan 30 ha cultuurgrond toe van 3 in 1990 tot 15 in 1995. Het aantal bedrijven in alle overige bedrijfsoppervlakteklassen daalde licht.

Figuur 6.1 Aantal bedrijven (20 nge en meer) naar bedrijfsoppervlakte in 1990 en 1995

6.6 Productie

Het totale door alle bedrijven in het studiegebied verdiende brutosaldo bedraagt nu ongeveer 35 miljoen gulden per jaar. Hiervan nemen de bedrijven met minder dan 20 nge slechts zo'n 7% voor hun rekening. In 1990 namen de kleinere bedrijven nog een groter deel van de productie voor hun rekening, namelijk 11%.

De melkveehouderij is de belangrijkste productietak in Enter. Ze neemt 61% van de totale productie in. De overige graasdierhouderij (vleesvee, zoogkoeien, schapen) neemt 10% voor haar rekening. De intensieve veehouderij maakt 28% van de totale productie uit. Vooral de varkenshouderij (23%) en in

mindere mate de pluimveehouderij (4%) en de vleeskalverenhouderij (1%) zijn van belang. Op snijmaïs na is akkerbouw van weinig belang (1%).

6.6.1 Melkveehouderij

In Enter kwamen volgens de Meitelling in 1995 4.466 melkkoeien voor. Dit waren er 157 minder dan in 1990. Deze melkkoeien bevonden zich voor 83% op de 81 gespecialiseerde melkveebedrijven. Deze bedrijven hebben gemiddeld 47 melkkoeien per bedrijf. Daarnaast zijn er nog 23 andere bedrijven boven de 20 nge die melkvee houden (met gemiddeld 31 melkkoeien per bedrijf) en nog 5 bedrijven kleiner dan 20 nge (met gemiddeld 5 koeien per bedrijf) die melkvee houden.

Volgens gegevens van het Produktschap voor Zuivel is de gemiddelde landelijke melkproductie per koe de afgelopen vijf jaren met 400 kg melk gestegen tot 6.400 kg melk per jaar in 1994.

Tabel 6.6 Enkele kenmerken van de gespecialiseerde melkveebedrijven in het studiegebied in vergelijking met die van Twente en het gehele Nederlandse Zandgebied

	Enter	Twente	Nederlands Zandgebied
Gemiddeld aantal melkkoeien per bedrijf	47	44	50
Gemiddeld aantal nge per bedrijf	86	79	87
% bedrijven met een ligboxenstal	75	70	72
Gemiddeld aantal hectare per bedrijf	23	22	24
Gemiddeld aantal stuks jongvee per 100 melkkoeien	94	90	91
Gemiddeld aantal stuks melkkoeien per hectare grasland en voedergewassen	2,1	2,0	2,0
Gemiddeld aantal gve per hectare grasland en voedergewassen	3,1	3,0	3,0
Specialisatiegraad a)	83	90	89

a) % melkkoeien van het gebied dat zich op de gespecialiseerde melkveebedrijven bevindt.

Ook in Enter mag uitgegaan worden van een waarschijnlijke productiestijging per koe per jaar van ongeveer 80 kg. Bij een iets minder aantal koeien (-3,4%) in Enter is de hoeveelheid melk in het gebied de afgelopen vijf jaar waarschijnlijk met ongeveer 800 ton tot 28.600 ton melk (+ 3%) toegenomen.

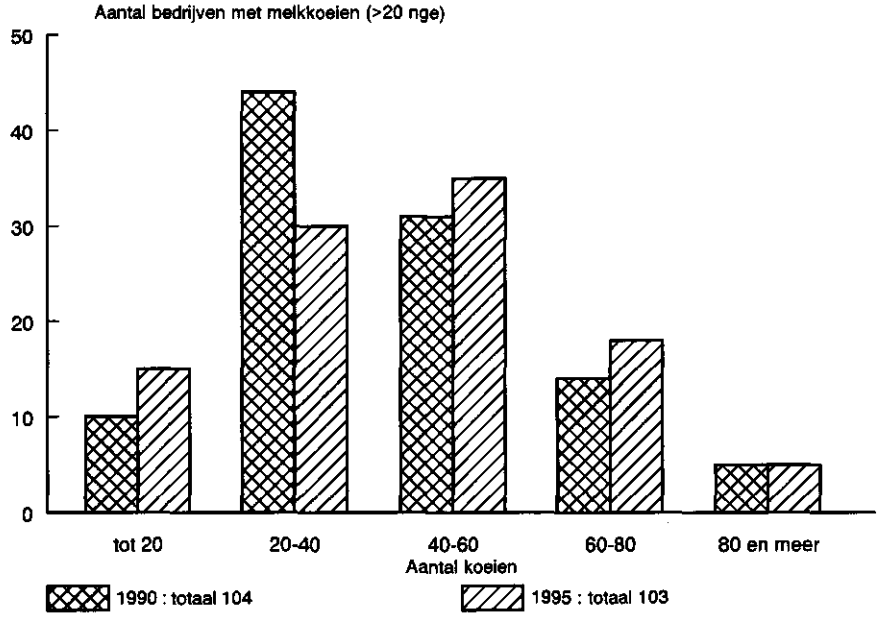
In tabel 6.6 zijn enkele gebiedskenmerken van de gespecialiseerde melkveebedrijven weergegeven ten opzichte van de vergelijkingsgebieden.

Gemiddeld hebben de bedrijven in Enter iets meer koeien dan in Twente en iets minder dan in het gehele Nederlandse Zandgebied. De bedrijfsomvang, gemeten in nge, is evenwel gemiddeld bijna even groot als die van het Nederlandse Zandgebied. Dit komt doordat ook de gespecialiseerde melkveebedrijven in Enter in veel gevallen een intensieve-veehouderijtak erbij hebben (meestal varkens). Dit is ook een gebiedsverschijnsel: het aantal gemengde

veehouderijbedrijven (melkvee samen met intensieve veehouderij) komt vrij veel voor. Zo wordt 17% van alle melkkoeien in Enter gehouden op niet op de melkveehouderij gespecialiseerde bedrijven. In Twente en in het gehele Nederlandse Zandgebied ligt dit percentage veel lager (respectievelijk 10 en 11).

Het aantal bedrijven dat een ligboxenstal heeft, ligt ongeveer op hetzelfde peil als elders. De intensiteit van het grondgebruik, uitgedrukt in melkkoeien en grootvee-eenheden per ha grasland en voedergewassen ligt in Enter iets hoger dan in de vergelijkingsgebieden.

In figuur 6.2 is de ontwikkeling in de tijd en de verdeling van het aantal bedrijven met melkkoeien naar grootte van de melkveestapel weergegeven.

Figuur 6.2 Aantal bedrijven met melkkoeien (20 nge en meer) naar aantal koeien in 1990 en 1995

Uit figuur 6.2 blijkt dat het aantal bedrijven met een wat grotere melkveestapel (40 koeien en meer) met 8 bedrijven toegenomen is tot 58 in 1995. Het aantal bedrijven met een melkveestapel tussen de 20 en 40 melkkoeien nam met 14 af. Het aantal bedrijven met een kleine melkveestapel (tot 20 koeien) nam opvallend met 5 toe tot 15. Daarnaast zijn er ook nog 5 bedrijven kleiner dan 20 nge die minder dan 20 koeien hebben per bedrijf.

De laatste vijf jaar is de bedrijfsontwikkeling op de melkveebedrijven relatief erg bescheiden geweest. Het gemiddeld aantal koeien per bedrijf steeg slechts van 46 naar 47 koeien. In Twente was dit iets meer (van 42 naar 44 koei-

en per bedrijf). In het gehele Nederlandse Zandgebied nam het gemiddeld aantal koeien per melkveebedrijf toe van 47 tot 50.

In tabel 6.7 zijn de grootten van de verschillende melkveestapels op de gespecialiseerde melkveebedrijven weergegeven. Ook hier is de gemiddelde situatie iets gunstiger dan in Twente en iets ongunstiger dan in het gehele Nederlandse Zandgebied: zo heeft in Enter een kwart van de melkveebedrijven meer dan 60 koeien. Dit is meer dan in Twente en minder dan in het gehele Nederlandse Zandgebied. Het aantal kleinere melkveestapels (tot 40 koeien) ligt in Enter op hetzelfde niveau als in het gehele Nederlandse Zandgebied (36%). In geheel Twente komen veel meer kleinere melkveestapels voor (44%).

Tabel 6.7 Verdeling van het aantal gespecialiseerde melkveebedrijven naar koeien per bedrijf in 1995

Melkveestapel	Enter	Twente	Nederlands Zandgebied
Tot 20 koeien	10	10	8
20-40 koeien	26	34	28
40-60 koeien	40	35	35
60-80 koeien	19	16	19
80 koeien en meer	5	5	10
Totaal	100	100	100

6.6.2 Overige graasdierhouderij

De overige graasdierhouderij neemt 10% van de totale productie voor haar rekening in het gebied. Ook in 1990 was dit al zo. In Twente is het aandeel van de overige graasdierhouderij in de totale productie iets minder dan 9%. In het gehele Nederlandse Zandgebied is dit nog minder (6%).

Gerekend over alle bedrijven worden er in het studiegebied naast de bijna 4.500 melkkoeien (-1% ten opzichte van 1990) en 4.500 stuks jongvee (in 1990 hetzelfde aantal) ook nog 1.400 stuks vleesstieren (29% minder dan in 1990), 1.100 stuks overig vleesvee (36% meer dan in 1990) en ruim 2.300 schapen (+ 69%) gehouden.

Gerekend over alle bedrijven zijn er 47 bedrijven met vleesstieren (gemiddeld 30 stuks vleesstieren per bedrijf met vleesstieren), 62 bedrijven met overig vleesvee (gemiddeld 18 stuks) en 29 bedrijven met schapen (gemiddeld 81 per bedrijf).

6.6.3 Intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij maakt 28% van de totale productie uit in Enter. In 1990 was de intensieve-veehouderijsector naar verhouding nog belangrijker (32%). In Twente is dit belang iets minder groot (21%) en in het gehele Nederlandse Zandgebied ongeveer even groot (27%).

De intensieve-veehouderijproductie in Enter betreft voor 80% de varkenshouderij. De overige intensieve veehouderij omvat leghennen (8%), slachtkuikens (2%), vleeskalveren (4%) en andere hokdieren (6%).

Binnen de varkenshouderij zijn vooral de fokvarkens van belang (ruim 60% van de totale varkenshouderijomvang). De vleesvarkens nemen bijna 40% voor hun rekening. Van de ruim 6.700 fokvarkens in het gebied bevinden er zich 70% op de intensieve veehouderij gespecialiseerde bedrijven. In 1995 waren er 16 (in 1990 21) intensieve-veehouderijbedrijven met fokvarkens. Deze hadden gemiddeld 295 (in 1990 249) fokvarkens per bedrijf.

Er zijn 11 bedrijven die specifiek op de fokvarkenshouderij gespecialiseerd zijn. Daarnaast houden ook nog 23 niet op de intensieve veehouderij gespecialiseerde bedrijven (boven 20 nge) fokvarkens. Deze houden gemiddeld 80 fokvarkens per bedrijf. Er zijn slechts 2 bedrijven kleiner dan 20 nge die fokvarkens houden.

Van de ruim 27.000 vleesvarkens in het gebied bevindt zich slechts 28% op de intensieve-veehouderijbedrijven. Deze 18 bedrijven hebben gemiddeld 418 vleesvarkens. Er zijn slechts 4 bedrijven die specifiek op de vleesvarkenshouderij gespecialiseerd zijn. Buiten de intensieve-veehouderijbedrijven hebben er dus zeer veel bedrijven in het gebied vleesvarkens. Naast de intensieve-veehouderijbedrijven hebben nog 56 bedrijven (>20 nge) vleesvarkens. Dit is op de helft van alle andere bedrijven (>20 nge). Zij hebben gemiddeld 305 vleesvarkens. Ook zijn er nog 19 kleinere bedrijven (<20 nge) die vleesvarkens hebben. Zij hebben gemiddeld 142 vleesvarkens.

De intensieve veehouderij in Enter leunt net als in Twente in sterke mate op de varkenshouderij. Ook in het gehele Nederlandse Zandgebied is dit het geval. In tabel 6.8 zijn een aantal kenmerken van de varkenshouderij uit het gebied weergegeven in vergelijking met Twente en het gehele Nederlandse Zandgebied. Op de gespecialiseerde intensieve-veehouderijbedrijven in Enter ligt het gemiddelde aantal fokvarkens per bedrijf zo'n kwart boven dat van Twente en zo'n 10% boven het gemiddelde van het Nederlandse Zandgebied.

Het gemiddelde aantal vleesvarkens op de gespecialiseerde intensieve-veehouderijbedrijven in het studiegebied ligt duidelijk op een lager aantal dan in de beide vergelijkingsgebieden.

Tabel 6.8 Enkele kenmerken van de gespecialiseerde intensieve-veehouderijbedrijven in Enter (1995, >20 nge)

	Enter	Twente	Nederlands Zandgebied
Nge-varkens in % van totale int. veehouderij	80	80	73
Gem. aantal fokvarkens per int. veeh.bedrijf	295	231	265
Gem. aantal vleesvarkens per int. veeh.bedrijf	418	584	692
Specialisatiegraad fokvarkens a)	70	57	76
Specialisatiegraad vleesvarkens a)	28	36	57

a) Het percentage van het totale aantal varkens (alle bedrijven) dat op de gespecialiseerde bedrijven voorkomt.

Zoals hiervoor al vermeld wordt het overgrote deel van de vleesvarkens niet op gespecialiseeerde bedrijven gehouden. De specialisatiegraad in het gebied is veel lager dan in de beide vergelijkingsgebieden. Voor de fokvarkenshouderij is deze specialisatiegraad een stuk hoger dan die voor Twente en ligt bijna op het niveau van het Nederlandse Zandgebied.

In het gehele studiegebied en gerekend over alle bedrijven (dus ook met die met minder dan 20 nge) komen 6.700 fokvarkens en 27.300 vleesvarkens voor. De verhouding fokvarken: vleesvarken is dus 1:4. Bij een verhouding van 1:6,5 zouden de door alle fokvarkens geworpen biggen in het gebied ook gemest kunnen worden. Het studiegebied als totaliteit heeft dus een flink biggenoverschot. Landelijk overigens is er ook een biggenoverschot.

Tabel 6.9 Ontwikkeling van het aantal dieren in de intensieve-veehouderijsector in Enter, Twente en het Nederlandse Zandgebied. (Alle bedrijven)

	Enter		Veranderingspercentage 1995 ten opzichte van 1990		
	aantal		Enter	Twente	Nederlands Zandgebied
	1990	1995	%	%	%
Fokvarkens	7.715	6.738	-13	-6	+0
Vleesvarkens	26.153	27.275	+4	+3	+2
Leghennen (>18 weken)	62.000	93.000	+50	-18	-10
Slachtkuikens	173.000	52.000	-70	-21	-5
Vleeskalveren	107	1.093	+1.021	+80	+12

Zoals hiervoor al is aangegeven zijn naast de varkenshouderij ook de pluimveehouderij en vleeskalveren van belang. In tabel 6.9 is de ontwikkeling in de intensieve-veehouderijsector voor de belangrijkste diersoorten van Enter ten opzichte van de beide vergelijkingsgebieden weergegeven. Hieruit komt naar voren dat het aantal fokvarkens in het studiegebied sneller afneemt dan in Twente. In het Nederlandse Zandgebied bleef het aantal ongeveer gelijk. Het aantal neemt iets sneller toe dan in de beide vergelijkingsgebieden. De ontwikkelingen in de aantallen leghennen, slachtkuikens en vleeskalveren zijn nogal sterk verschillend van die in de beide vergelijkingsgebieden. Bedacht moet evenwel worden dat het in deze sectoren het in het studiegebied maar over enkele bedrijven gaat.

6.7 Leeftijd en opvolgingssituatie

In het studiegebied is 62% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. De gemiddelde leeftijd bedraagt 54 jaar. Dit komt overeen met het Twentse beeld. In het gehele Nederlandse Zandgebied zijn er veel meer jongere be-

drijfshoofden: gemiddeld is daar 53% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar en is de gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden 50 jaar.

Een belangrijk punt is de opvolgingssituatie. Dit gegeven is voor het laatst geregistreerd in 1993. In tabel 6.10 is het opvolgingspercentage weergegeven. Dit kengetal geeft aan, welk percentage bedrijven met een bedrijfshoofd van vijftig jaar en ouder opvolger heeft. De overige bedrijven hebben geen opvolger of het is nog niet bekend of er een opvolger komt.

Tabel 6.10 Opvolgingspercentage en Enter, Twente en het Nederlandse Zandgebied (1993, bedrijven > 20 nge)

Bedrijfstype	Enter	Twente	Nederlands Zandgebied
Melkveebedrijven	58	64	64
Intensieve-veehouderijbedrijven	38	46	46
Gemengde veehouderijbedrijven	65	57	57
Overige bedrijven	70	39	39
Totaal	57	53	53

Uit tabel 6.10 komt naar voren dat het opvolgingspercentage in Enter gemiddeld gezien iets hoger ligt dan in de beide vergelijkingsgebieden. Op de melkveebedrijven ligt dit percentage daarentegen lager. Dit geldt ook voor de intensieve-veehouderijbedrijven. Op de gemengde veehouderijbedrijven en de overige bedrijven liggen deze percentages hoger dan in de vergelijkingsgebieden.

De bedrijven met een opvolger hebben gemiddeld een bedrijfsomvang van 90 nge. De bedrijven zonder een opvolger of waarvan de opvolging nog niet bekend is, hebben een gemiddelde bedrijfsomvang die zo'n 30% lager ligt (64 nge). Tussen de bedrijfstypen zitten er niet zulke grote verschillen in gemiddelde bedrijfsomvang die opgevolgd worden: dit varieert van gemiddeld 77 nge op de intensieve-veehouderijbedrijven tot 106 op de overige bedrijven. In Twente ligt de gemiddelde bedrijfsomvang van de bedrijven met een opvolger wat lager: 80 nge. In het gehele Nederlandse Zandgebied ligt dit wat hoger: 93 nge.

6.8 Eigendom/pacht/grondprijzen

In het studiegebied is het overgrote deel van de grond in eigendom (inclusief erfpacht): 86%. Ook in Twente is zeer veel grond in eigendom (83%). In het gehele Nederlandse Zandgebied is dit veel minder (76%). De grond in het studiegebied wordt voor 13% gepacht. Overige exploitatievormen, zoals korte pacht of huur komen in 1% van de gevallen voor.

De grondprijzen in het gebied liggen doorgaans op een zeer hoog peil. Ze behoren gemiddeld tot de hoogste van het gehele land (dit met uitzondering van bollengrond en grond waarop een kas geplaatst mag worden). Op dit moment (winter 1996/97) worden er voor goed gelegen gronden prijzen betaald tot rond ƒ 80.000,- per hectare. Voor wat minder goed gelegen gronden en kwalitatief mindere stukken grond wordt rond ƒ 60.000,- tot ƒ 65.000,- per hectare betaald.

6.9 Verkavelingssituatie

Het gemiddeld aantal kavels op de bedrijven met meer dan 20 nge bedraagt in Enter 4,9. Dit is ongunstiger dan de situatie in Twente en in het gehele Nederlandse Zandgebied (beide 4,3).

Specifiek op de melkveebedrijven, waar een goede verkaveling erg belangrijk is, bedraagt het aantal kavels per bedrijf 5,1. Dit is ook meer dan in Twente (4,8) en in het Nederlandse Zandgebied (5,0). De gemiddelde kaveloppervlakte op de melkveebedrijven is ook kleiner (4,1 ha) dan die in Twente (4,5 ha) en die in het Nederlandse Zandgebied (4,8 ha). Van de melkveebedrijven heeft 17% zijn grond in 1 of 2 kavels, 37% heeft 3 of 4 kavels, 17% heeft 5 of 6 kavels en 29% heeft 7 kavels of meer.

Een belangrijk aspect bij de verkaveling bij bedrijven met melkkoeien is de ligging van een voldoende oppervlakte grond die om de bedrijfsgebouwen ligt. Dit is uit kostenoogpunt voordelig en het is gemakkelijk bij het melken van de koeien in de weideperiode. Een indicatie of er genoeg grond bij huis ligt, is de grootte van de huiskavel. Van alle bedrijven met melkkoeien in Enter heeft 21% van de bedrijven met melkkoeien een huiskavel die meer dan 80% van de totale oppervlakte cultuurgrond uitmaakt, 14% heeft een huiskavel die tussen de 60 en 80% van de totale oppervlakte cultuurgrond uitmaakt, 22% een huiskavel die tussen de 40 en 60% en 43% een huiskavel die minder dan 40% van de totale oppervlakte cultuurgrond van het bedrijf uitmaakt.

Voor de melkveehouderij en geldt de norm dat 60% van de grond bij huis moet liggen. Aan deze norm voldoet dus slechts een minderheid van de bedrijven: 65% van de bedrijven met melkkoeien heeft minder dan 60% van zijn grond bij huis liggen. Ook als we wat specifieker naar de gespecialiseerde melkveebedrijven (>20 nge) kijken, is de verkaveling ongunstig: ook hier heeft 63% van de bedrijven minder dan 60% van zijn grond bij huis liggen. De verkavelingssituatie laat dus voor veel bedrijven te wensen over.

6.10 Grondtekorten rondom de mestwetgeving

Eind 1995 is de "Integrale Notitie" (IN) mest- en ammoniakbeleid uitgebracht (Ministerie van LNV en VROM, 1995), met daarin de beleidslijnen voor de komende 10 à 15 jaar. In februari 1997 is deze notitie door de Tweede Kamer behandeld. De toekomstige mestwetgeving zal een belangrijke rol spelen op de ontwikkeling van de bedrijven in Enter. Hierbij moet bedacht worden

dat er ook nu al een flink mestprobleem is waar door veel bedrijven al op een goede manier op ingespeeld is: velen hebben in de loop der tijd grond elders aangekocht, soms tot in Groningen en Drenthe toe. Ook hebben sommigen reeds meerjarige contracten afgesloten met bijvoorbeeld akkerbouwers uit het noorden van het land. Veel mest wordt afgezet via de Mestbank-Oost Nederland of de OVEM Mestbank. Ook als de voorgenomen mestgeving rechtsgeldig wordt, zullen veel bedrijven op deze manieren proberen hun bedrijf voort te zetten. De manier waarop zal voor elk bedrijf verschillend zijn. Soms zal men er waarschijnlijk niet aan kunnen ontkomen om de op zijn bedrijf minst rendabele mestproducerende dieren te verkopen.

Op dit moment bedraagt de gemiddelde mestproductie per hectare 230 kg fosfaat (gerekend over alle bedrijven). Dit is meer dan in Twente (181 kg) en het gehele Nederlandse Zandgebied (223 kg). Omgerekend naar mest-gve is de veebezetting 5,6 mest-gve per hectare (alle bedrijven). Voor de bedrijven ≥20 nge is dit kengetal 6,3. Als men per bedrijf meer dan 2 mest-gve per hectare heeft, is men verplicht een mineralenboekhouding bij te houden. In Enter zal 95% van de bedrijven (≥20 nge) hiermee te maken krijgen.

Een indicatie van de fictieve grondbehoefte rond de mestwetgeving per bedrijfstype in Enter in de nabije toekomst geeft tabel 6.11. Hierbij is uitgegaan van het gegeven dat in het toekomstige regelgeving rond de mestwetgeving (die overigens volop ter discussie staat) uiteindelijk niet meer dan 100 kg fosfaat per hectare per jaar op de grond afgezet mag worden (80 kg voor evenwichtsbemesting plus een te accepteren verliesnorm van 20 kg). In tabel 6.11 is uitgegaan van deze normen. Verder is uitgegaan van eenzelfde verdeling van de grond over de diverse bedrijfstypen en eenzelfde aantal en soort dieren als nu.

Uit tabel 6.11 blijkt dat de grondnood op de bedrijven in Enter erg hoog is. Gerekend over alle bedrijven is er feitelijk 2,3 keer zoveel meer grond in Enter nodig dan er nu is. Op de melkveebedrijven en de overige bedrijven is dit wat lager. Op de intensieve-veehouderijbedrijven is zoals te verwachten de

Tabel 6.11 Grondtekort in relatie met de toekomstige maximale mestnormen per bedrijfstype

Bedrijfstype	Huidige productie (kg fosfaat per ha)	Ha in 1995	"Gewenste" ha i.v.m. mestwet-geving	"Tekort" ha i.v.m. mestwet-geving	"Tekort" ha per bedrijf	"Wensfactor" ha gewenst ha aanwezig
Melkveebedrijven	166	1.822	3.025	1.203	15	1,7
Int. veehouderijbedr.	1.154	182	2.100	1.918	71	11,5
Gemengde bedrijven	388	307	1.191	884	44	3,9
Overige bedrijven	152	341	518	177	12	1,5
Bedrijven > 20 nge	258	2.651	6.834	4.182	29	2,6
Bedrijven < 20 nge	85	497	422	-75	-1	0,9
Alle bedrijven	230	3.148	7.256	4.107	17	2,3

behoefte aan grond gemiddeld ruim 11 keer zoveel dan er daadwerkelijk is: gemiddeld per intensief veehouderijbedrijf is er een grondtekort van 71 ha. Voor sommige bedrijven is dit nog veel meer.

Als we specifieker naar de grondgebonden melkveebedrijven kijken, kunnen de problemen rondom de toekomstige mestwetgeving in de praktijk minder zijn. Momenteel bevindt er zich op deze bedrijven ook veel ander rundvee en varkens. Als deze dieren niet meegerekend worden en uitgegaan wordt van eenzelfde bedrijfsoppervlakte, aantal koeien en jongvee als nu, dan zou de huidige fosfaatproductie 110 kg per hectare zijn. Het grondtekort per melkveebedrijf zou dan gemiddeld 2,5 ha bedragen. Bij eenzelfde totale melkproductie op deze bedrijven en eenzelfde productiviteitsstijging van de melkproductie per koe als in het recente verleden kan dit tekort nog minder worden.

Zoals al eerder is aangegeven, zijn de problemen rond de mestwetgeving wel groot maar in de praktijk spelen de bedrijven er op dit moment al goed op in. Dit geldt evenwel niet voor alle bedrijven: sommige bedrijven zullen het in de nabije toekomst onder de mogelijk aangescherpte normen het in toenemende mate moeilijk krijgen om in te spelen om de te verwachten regelgeving rond de mestwetgeving.

7. BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN

De melkveehouderij en de varkenshouderij zijn de belangrijkste productiesectoren in Enter. In dit hoofdstuk zal eerst op de melkveehouderijsector en vervolgens de varkenshouderijsector aan de orde komen.

De melkveehouderij

De rentabiliteit in de melkveehouderijsector in Nederland als totaliteit is de afgelopen jaren heel wat minder geworden. Dit ook het geval geweest voor de bedrijven in het Nederlandse Zandgebied. De oorzaken van de teruglopende inkomens moeten vooral gezocht worden in een elk jaar iets teruglopende melkprijs, toegenomen milieukosten en de ook in de tijd steeds toegenomen kosten voor aangekocht melkquotum. In 1996 speelden ook de slechte rundvleesprijzen in verband met de BSE-affaire een belangrijke rol (lage prijzen voor de verkoop van kalveren en oude koeien).

De rentabiliteit en de inkomens in de melkveehouderijsector in de afgelopen jaren zijn nader geïllustreerd in tabel 7.1. De kengetallen uit tabel 7.1 zijn afkomstig van door LEI-DLO bewerkte gegevens van het Bedrijven-Informatienet van LEI-DLO. In dit Bedrijven-Informatienet wordt circa 1,5% van alle Nederlandse land- en tuinbouwbedrijven onder meer de bedrijfseconomische kengetallen verzameld.

Het gezinsinkomen per melkveebedrijf per ondernemer in Enter zal iets onder het gemiddelde van het land en het Nederlandse Zandgebied liggen. Dit komt doordat er iets meer ondernemers per bedrijf zijn dan elders en doordat de bedrijven doorgaans een kleinere bedrijfsoppervlakte hebben (meer voerkosten). De bedrijfsomvang (in nge) van het gemiddelde melkveebedrijf wijkt weinig af van die gemiddeld in het land en in het Nederlandse Zandgebied.

Het gemiddelde gezinsinkomen per ondernemer zal op de grotere (boven de 40 nge) melkveebedrijven in Enter naar schatting ongeveer *f* 49.000,- bedragen (1995/96). Inclusief de kleinere (20-40 nge) melkveebedrijven bedraagt dit inkomen gemiddeld *f* 47.000,- per ondernemer. Hierbij moet wel bedacht worden dat de berekende en geschatte gezinsinkomens per ondernemer bepaald zijn. In veel gevallen zijn er meerdere ondernemers per bedrijf. Het gemiddelde verdiende gezinsinkomen per bedrijf ligt hoger: gemiddeld ongeveer voor de grotere melkveebedrijven op *f* 78.000,- en voor alle melkveebedrijven samen op *f* 69.000,- (1995/96). In 1996/97 ligt dit een stuk lager (zie tabel 7.1).

Tabel 7.1 Rentabiliteit en inkomen van melkveebedrijven (20 nge en meer)

	Alle bedrijven		Grotere bedrijven (40 nge en meer)		
	Nederland	Enter	Nederland	Ned. Zandgebied	Enter
Hectare per bedrijf	30,7	22,6	34,2	31,8	23,9
Nge per bedrijf	82	86	92	89	92
Ondernemers per bedrijf	1,40	1,46	1,46	1,50	1,60
Opbrengsten per 100 gulden kosten (pachtbasis)					
1986/87-1990/91	90		94	93	
1991/92-1993/94	83		86	85	
1994/95	82		84	83	
1995/96 (voorlopig)	79		81	80	
1996/97 (prognose)	75		77	76	
Gezinsinkomen uit bedrijf (x ƒ 1.000,- per ondernemer)					
1986/87-1990/91	79		93	88	
1991/92-1993/94	60		65	58	
1994/95	58	55	64	60	57
1995/96 (raming)	49	47	53	51	49
1996/97 (prognose)	34	32	37	35	33

Recente LEI-DLO-prognoses (LEI-DLO Agrimonitor, december 1996 en LEI-DLO Periodieke Rapportage 3-96, december 1996: Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 1996) voor de melkveehouderijsector voor 1996/97 wijzen uit dat het landelijke gemiddelde verdiende gezinsinkomen verder onder druk staat: het gemiddeld verdiende gezinsinkomen voor 1996/97 zal waarschijnlijk slechts uitkomen op ƒ 34.000,- per bedrijf. Oorzaken zijn vooral de lagere veeprijzen, lagere melkprijzen en hogere voerkosten (meer voer nodig tegen hogere kosten). Een dergelijk laag niveau is zelfs zonder correctie voor inflatie sinds 1980/81 niet meer voorgekomen.

De varkenshouderij

De varkenshouderij en dan vooral de fokvarkenshouderij heeft in '92, '93 en '94 zeer slechte jaren gehad. In de loop van 1995 en in 1996 is de economische situatie sterk verbeterd. De oorzaak van de verbetering is gelegen in de vermindering van de productie van varkensvlees in EU en de daarmee samenhangende stijging van de varkensprijzen. De BSE-affaire in de rundvleessector heeft ertoe geleid, dat de vraag naar varkensvlees verder toenam en de prijzen verder konden aantrekken.

In Enter worden de fokvarkens overwegend op gespecialiseerde bedrijven gehouden (voor 70%): 16 gespecialiseerde intensieve-veehouderijbedrijven hebben gemiddeld 295 fokvarkens.

Vleesvarkens in Enter worden slechts in geringe mate op gespecialiseerde bedrijven gehouden (voor slechts 28%). Er zijn slechts 4 bedrijven in Enter die specifiek op de vleesvarkenshouderij gespecialiseerd zijn.

Tabel 7.2 Resultaten in de vleesvarkenshouderij

	1991/92	1992/93	1993/94	1994/95	1995/96 v)	1996/97 p)
Opbrengstprijs (f/kg) a)	3,82	3,12	2,61	2,87	2,97	3,35
Arbeidsopbrengst (f/dier/jaar)	78	33	7	30	40	70

a) Opbrengstprijs per kilo geslacht gewicht; v) voorlopig; p) prognose.
Bron Nederlandse gegevens: LEI-DLO Agrimonitor, en PR 3-96: Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 1996; december 1996.

Tabel 7.2 geeft een indruk van de resultaten van de vleesvarkenshouderijsector van de afgelopen jaren. Tevens is de LEI-DLO-prognose weergegeven voor 1996/97.

Tabel 7.3 Rentabiliteit en inkomen in de varkenshouderijsector (20 nge en meer)

	Fokvarkensbedrijven		Overige varkensbedrijven
	Nederland	Enter	Nederland
Hectare per bedrijf	6,7	6,7	6,4
Nge per bedrijf	70	90	69
Ondernemers per bedrijf	1,22	1,26	1,16
Opbrengsten per *f* 100,- kosten (pachtbasis)			
1986/87-1990/1991	90		93
1991/92	107		102
1992/93	82		89
1993/94	68		80
1994/95	84		89
1995/96 (voorlopig)	89		92
1996/97 (prognose)	101		100
Gezinsinkomen uit bedrijf (x *f* 1.000,- per ondernemer)			
1986/87-1990/91	60		65
1991/1992	137		128
1992/93	33		41
1993/94	-40	-48	-18
1994/95	35	43	44
1995/96 (voorlopig)	52	70	58
1996/97 (prognose)	111	140	108

In tabel 7.3 is de ontwikkeling van de rentabiliteit en de inkomens in de varkenshouderijsector in de afgelopen jaren weergegeven. Vanwege het geringe aantal vleesvarkensbedrijven in Enter is er in deze tabel van afgezien om deze groep apart in deze tabel te vermelden. Wel zijn enkele kenmerken en het waarschijnlijke gemiddelde inkomen van de fokvarkensbedrijven in Enter vermeld.

Tevens is in tabel 7.3 de LEI-DLO-prognose weergegeven voor 1996/97.

In tabel 7.4 is een schatting weergegeven van de verdeling van de verdiende gezinsinkomens uit het landbouwbedrijf per bedrijf per ondernemer in het studiegebied. Hierbij moet er aan gedacht worden dat er op sommige bedrijven meerdere ondernemers aanwezig zijn; de verdiende inkomens per bedrijf liggen dus hoger.

Tabel 7.4 Schatting van de verdiende gezinsinkomens uit het landbouwbedrijf per bedrijf per ondernemer in Enter (1994/95; bedrijven 20 nge en meer)

	Gezinsinkomen uit bedrijf (x *f* 1.000,-)				
	Tot 35	35-50	50-75	75 e.m.	Totaal
Melkveebedrijven	8	21	22	30	81
Intensieve-veehouderijbedrijven	11	16	0	0	27
Overige bedrijven	11	12	2	10	35
Totaal	30	49	24	40	143

Tabel 7.5 geeft een schatting van de totale verdiende agrarische inkomen in Enter. In totaal bedraagt het verdiende jaarlijkse arbeidsinkomen uit de landbouwsector ongeveer 10 miljoen (1994/95).

Tabel 7.5 Schatting van het totale verdiende agrarische gezinsinkomen (in guldens) per groep bedrijven, gemiddeld per bedrijf en per arbeidsjaareenheid in Enter (1994/95)

Bedrijfstype	Totaal	Gemiddeld per bedrijf	Gemiddeld per arbeidsjaareenheid
Melkveebedrijven	6.500.000	80.000	42.000
Intensieve-veehouderijbedrijven	1.400.000	52.000	22.000
Overige bedrijven	2.100.000	60.000	32.000
Bedrijven < 20 nge	500.000	5.000	8.000

8. SITUATIE IN DE DEELGEBIEDEN

In het studiegebied worden, zoals al eerder in paragraaf 5.2 weergegeven is, drie deelgebieden onderscheiden, namelijk "Enter en omgeving", "Noord-Oost" en "Zuid-Oost". In bijlage 2 zijn de landbouwkundige kengetallen van deze 3 deelgebieden weergegeven. Hierna komen in het kort de belangrijkste verschillen tussen de in deze bijlage weergegeven deelgebieden aan de orde.

In "Enter en omgeving" bevinden zich relatief veel kleine bedrijven; 60% van alle bedrijven in dit gebied is kleiner dan 20 nge. De varkenshouderij is relatief belangrijk. De mestproductie is relatief hoog (249 kg fosfaat per hectare). Het opvolgingspercentage is met 33% het laagst van de drie deelgebieden.

In "Noord-Oost" ligt ongeveer de helft van de cultuurgrond en de helft van de grotere bedrijven uit het gehele gebied. Het gemiddeld aantal melkkoeien per melkveebedrijf is hier het hoogst (49). De verkavelingssituatie is hier het ongunstigste en de mestproductie is relatief hoog (241 kg fosfaat per hectare). Het opvolgingspercentage is hoog (74%).

In "Zuid-Oost" is het grondgebruik relatief het extensiefst. De mestproductie is met gemiddeld 190 kg fosfaat per hectare het laagst van de drie deelgebieden. De grotere bedrijven zijn met 21,5 ha gemiddeld groter dan elders. In het gebied zijn ook veel opvolgers (71%).

9. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN

In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige ontwikkeling in Enter. Hierbij wordt naar een tijdhorizon van ongeveer 10 jaar gekeken: het jaar 2005. Hierbij wordt een aantal aspecten belicht. Hierbij wordt uitgegaan van een autonome ontwikkeling zonder landinrichting. De ontwikkelingen in de melkveehouderijsector zouden mogelijk anders kunnen gaan lopen als in de afgelopen 15 jaar (mogelijke afschaffing melkquotering met vrije melkprijs). Vanwege de politieke onzekerheid dat dit daadwerkelijk gebeurt is hiermee daarom in geen rekening gehouden. Een andere onzekere factor vormt het reageren van de bedrijven op het toekomstige milieubeleid, zoals dat is omschreven in hoofdstuk 6.10. Hoe dit precies zal gaan verlopen in Enter kan in het kader van deze studie niet worden aangegeven. Meer inzicht is daarvoor nodig hoe op dit moment de mestafzet per bedrijf geregeld, hoe de financiële positie van de individuele bedrijven is en in hoeverre de stallen nu al tegemoet komen aan de ammoniakemissies. Vast staat wel dat de kosten van de mestafzet verder toe zullen nemen. Ook zullen veel bedrijven er eerder toe besluiten de minst rendabele onderdelen uit hun bedrijf te verminderen. Zo ligt het voor de hand dat het aantal stuks vleesstieren en overig vleesvee, dat ook tussen 1990 en 1995 al verminderde, verder terug zal lopen. De meerkosten per kilo fosfaat zijn per vleesvarken hoger dan per fokvarken. Om deze reden kan het aantal vleesvarkens op de niet-gespecialiseerde bedrijven mogelijk wat verminderen. Of deze ontwikkelingen zich daadwerkelijk zullen voordoen, ligt aan de definitieve uitwerkingen en regelgevingen van het voorgenomen beleid en aan de huidige mestafzetcontracten op de diverse bedrijven.

9.1 Areaal cultuurgrond en grondgebruik

De totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij bedrijven in het studiegebied is per saldo de afgelopen 5 jaar met 105 ha (3,5%) toegenomen. Dit getuigt van een redelijk expansief karakter van de bedrijven in Enter in vergelijking met andere regio's. Aangezien de mestwetgeving zodanig voor Enter uitpakt dat de grondnood voor de bedrijven nog verder zal toenemen, wordt ook voor de nabije toekomst uitgegaan van een lichte stijging van het areaal cultuurgrond. De bedrijven zullen dus, evenals in het recente verleden gronden verwerven buiten het landinrichtingsgrens of gronden overnemen van bedrijven die nu onder de telgrens (<3 nge) zitten. Uitgegaan wordt van een totaal grondgebruik op de bedrijven in Enter in 2005 van 3.200 ha (+1,7% ten opzichte van 1995). Het grondgebruik in het gebied is nu voor 71% grasland, 27% snijmaïs en 2% overig bouwland.

In het recente verleden is er iets meer grasland gekomen en iets minder snijmaïs. Ook is er iets meer overig bouwland gekomen. Vooral op de melkveebedrijven nam het areaal grasland toe. Mogelijk koopt men in grotere mate dan vroeger benodigd extra ruwvoer buiten het gebied en benut men in toenemende mate zijn grasland voor beweiding in de weideperiode. Voor de nabije toekomst wordt aangenomen dat deze trend zich doorzet.

9.2 Aantal bedrijven

9.2.1 Aantal bedrijven van 20 nge en meer

Het toekomstige aantal bedrijven wordt zowel bepaald door het aantal opvolgers in het gebied als door andere redenen. Deze andere redenen kunnen zijn: stoppen door slechte bedrijfsresultaten, niet-agrarische claims, door verhuizingen naar elders of iets anders gaan doen (beroepsveranderingen). Ook kunnen jonge bedrijfshoofden vroegtijdig overlijden. Sommige van deze bedrijven zullen alsnog voortgezet worden als hoofdberoepsbedrijf. Per saldo mag verwacht worden dat er om deze reden in 2005 in het gehele studiegebied ongeveer 6 bedrijven ≥20 nge minder zullen zijn.

Het opvolgingspercentage gerekend over alle bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar ligt in het gebied met 57% hoger als in Twente en in het gehele Nederlandse Zandgebied. In 1993 waren op 93 bedrijven boven de 20 nge de oudste bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. Hiervan hadden er 53 een opvolger. Op 40 bedrijven was er geen opvolger of was het nog niet bekend of er een opvolger zou komen. Hiervan hadden er 12 een bedrijfsomvang van meer dan 70 nge (voor een melkveebedrijf in Enter vergelijkbaar met 38 koeien, bijbehorend jongvee, vleesvee en soms wat varkens). Van deze bedrijven zullen er waarschijnlijk alsnog 7 opgevolgd worden door opvolgende kinderen of door anderen (bedrijven met meer dan 1 opvolger). Voor ongeveer 5 bedrijven zal dit al voor 2005 plaats hebben gevonden.

In de Landbouwtelling wordt naar opvolging gevraagd aan bedrijfshoofden die ouder zijn dan 50 jaar. Het merendeel van de bedrijfshoofden stopt pas met werken rond z'n 65ste jaar. Dit betekent dat tussen 1995 en 2005 ruwweg twee derde van de bedrijven waar nu een opvolger is ook daadwerkelijke opvolging gerealiseerd zal zijn. Eveneens zal ongeveer een derde van de bedrijven waar het bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar is zonder een opvolger ook in 2005 nog aanwezig zijn.

Samengevat zal de ontwikkeling van het aantal bedrijven (≥20 nge) er tot 2005 ongeveer als volgt uitzien:

- aantal bedrijven in 1995	143
gecontinueerde bedrijven:	
- bedrijven waarvan het bedrijfshoofd jonger is dan 50 jaar in 1995	+54
- bedrijven waarvan het bedrijfshoofd ouder is dan 50 jaar in 1995 met opvolger	+53
- bedrijven zonder opvolging of opvolging onbekend (40 in 1993);	
- hiervan zullen er alsnog 5 opgevolgd zijn en 2 opgevolgd worden	+7
- van de overige 33 bedrijven zonder opvolger of opvolging onbekend zullen er nog ongeveer een derde over zijn	+11
niet-gecontinueerde bedrijven:	
- van de overige 33 bedrijven zonder opvolger of opvolging onbekend zullen er ongeveer twee derde minder zijn	-22
- daarnaast zullen er nog ongeveer 6 bedrijven gerekend over alle bedrijven door overige oorzaken minder zijn in het gebied	-6
aantal bedrijven in 2005	125

In 2005 zullen er zich waarschijnlijk 125 bedrijven (≥20 nge) in Enter bevinden. Dit zou een vermindering van het aantal bedrijven betekenen van gemiddeld 1,3% per jaar. In het recente verleden bleef het aantal bedrijven (≥20 nge) nagenoeg constant.

9.2.2 Aantal bedrijven kleiner dan 20 nge

De afgelopen jaren is het aantal bedrijven dat kleiner is dan 20 nge met 19 afgenomen tot 96 in 1995. Op het merendeel van deze bedrijven is het bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar (68%). De gemiddelde leeftijd van de bedrijfshoofden van de bedrijven is 59 jaar. Ook veel ouderen boven de 65 houden nog lange tijd hun bedrijf in extensieve vorm aan. De vermindering van het aantal bedrijven in deze categorie wordt vooral veroorzaakt doordat de oudste bedrijfshoofden op een gegeven moment toch hun grond verkopen. Toetredingen tot de categorie kleinere bedrijven vinden vooral plaats doordat oudere bedrijfshoofden van voorheen hoofdberoepsbedrijven zonder opvolger een deel van hun bedrijf verkopen en nog een tijdje wat extensiever gaan boeren (melkvee opruimen, melkquotum verkopen of verhuren, grond verhuren). Meestal wordt ook het grootste deel van de grond verkocht.

Ook voor de nabije toekomst mag verwacht worden dat bovenstaand proces doorgaat. Toetredingen tot de categorie kleinere bedrijven zullen vooral geschieden vanuit de groep voormalige hoofdberoepsbedrijven zonder opvolger. De vermindering van het aantal kleinere bedrijven zal vooral geschieden door het stoppen of overlijden van de oudste bedrijfshoofden.

Voor de nabije toekomst mag verwacht worden dat beide bovenstaande processen in Enter ongeveer in evenwicht zullen zijn: het aantal bedrijven kleiner dan 20 nge zal nagenoeg hetzelfde blijven.

9.3 Toekomstig grondaanbod en vrijkomende productie

In de vorige paragrafen is de opvolgingssituatie nader beschouwd. Nadere analyse hiervan geeft aan dat de bedrijven met een bedrijfshoofd boven de 50 jaar met opvolger 1.042 ha cultuurgrond in gebruik hebben. Degenen zonder opvolger of waarvan de opvolging nog niet bekend is, hebben 562 ha in gebruik. Voorts is er op de bedrijven met een bedrijfsomvang van minder dan 20 nge en zonder opvolger 258 ha in gebruik. Alles bij elkaar genomen mag verondersteld worden dat een groot deel van de cultuurgrond die nu in gebruik is bij deze bedrijven zonder opvolger in de nabij toekomst op de grondmarkt komt. Deze grond zal verworven kunnen worden door de blijvende bedrijven die daarmee hun bedrijfsoppervlakte en verdere ontwikkelingsmogelijkheden kunnen vergroten. Ook kunnen ze met behulp van grondaankopen de toekomstige wet- en regelgeving rondom de mest-milieuproblemen beter te lijf.

Aannemende dat het areaal grond van de bedrijven ≥20 nge zonder opvolger waar alsnog een opvolger komt ongeveer hetzelfde zal zijn als het areaal cultuurgrond dat onverwachts vrij zal komen door ziekte, overlijden of verhuizingen van bedrijfshoofden naar elders, is de volgende prognose te maken over het areaal vrijkomende grond en productiecapaciteit. Naar verwachting zal er tussen nu en vijftien jaar ongeveer 700 ha op de grondmarkt in Enter komen 1). Dit gaat om ongeveer een vijfde van de totale oppervlakte in Enter. Deze oppervlakte komt verspreid over een periode van ongeveer 15 jaar op de markt. Dit betekent een aanbod van ongeveer 45 ha per jaar. Gemiddeld betekent dit een "grondmobiliteit" van ongeveer 1,5% per jaar. Hierbij komt Enter ongeveer overeen met de gemiddelde situatie in het gehele Nederlandse Zandgebied. In geheel Twente is de te verwachten "grondmobiliteit" 0,2% lager. Tot 2005 mag ongeveer een grondaanbod in Enter verwacht worden van ongeveer 450 ha.

Tussen nu en vijftien jaar komt ook het merendeel van de productierechten, zoals die van melk- en mestquota, en de productiecapaciteit van de bedrijven zonder een opvolger vrij. De bedrijven zonder een opvolger of waarvan de opvolging nog onbekend is, nemen momenteel 23% van de totale productie voor hun rekening. Globaal genomen mag verondersteld worden dat ook de productierechten en de productiecapaciteit hierbij gelijk opgaan. Over 15 jaar gezien zal er dus gemiddeld 1,5% van alle productierechten en productiecapaciteit per jaar vrijkomen voor andere bedrijven. Dit percentage ligt ongeveer op hetzelfde peil als in het gehele Nederlandse Zandgebied (1,4) en is iets meer dan dat van geheel Twente (1,2).

---

1) Dit is de som van de hectares van de bedrijven zonder opvolger, namelijk 820 ha verminderd met het areaal cultuurgrond doordat oudere bedrijfshoofden nog een klein deel van hun bedrijf aanhouden.

9.4 Areaal cultuurgrond en ontwikkeling bedrijven naar bedrijfsoppervlakte

In tabel 9.1 is de huidige en toekomstige ontwikkeling van het areaal cultuurgrond, het aantal bedrijven en de gemiddelde bedrijfsoppervlakte weergegeven. Dit is gebeurd op basis van de voorgaande drie paragrafen.

Tabel 9.1 Ontwikkeling van het areaal cultuurgrond, aantal bedrijven en gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1990, 1995 en 2005

	Aantal bedrijven			Cultuurgrond (ha)			Ha per bedrijf		
	1990	1995	2005	1990	1995	2005	1990	1995	2005
Bedrijven 20 nge en meer	141	143	125	2.371	2.651	2.725	16,8	18,5	21,8
Bedrijven tot 20 nge	115	96	95	672	497	475	5,8	5,2	5,0
Totaal	256	239	220	3.043	3.148	3.200	11,9	13,2	14,5

Doordat er cultuurgrond van de niet-gecontinueerde bedrijven vrijkomt en doordat sommige bedrijfshoofden het wat rustiger aan gaan doen, (hun bedrijf wordt kleiner dan 20 nge), kunnen de andere grotere bedrijven in de nabije toekomst hun bedrijfsoppervlakte vergroten. Of deze mogelijke bedrijfsvergroting op de grotere bedrijven voldoende zal zijn om de toekomstige wet- en regelgevingen rondom de mest het hoofd te kunnen bieden, is vooralsnog de vraag. Een en ander is al uitgebreid aan de orde geweest in paragraaf 6.10. Veel zal ook afhangen van de concrete wet- en regelgevingen zoals die erover enkele jaren uit zal zien.

In tabel 9.2 wordt de recente, huidige en toekomstige verdeling van het aantal bedrijven over de diverse bedrijfsoppervlakteklassen weergegeven. Het aantal bedrijven met meer dan 30 ha cultuurgrond zal verder toenemen. Twee derde van de bedrijven zal in 2005 meer dan 20 ha cultuurgrond hebben.

Tabel 9.2 Aantal bedrijven naar bedrijfsoppervlakteklasse in 1990, 1995 en 2005, bedrijven met 20 nge en meer

Bedrijfsoppervlakte (ha)	1990	1995	2005
Tot 5	11	12	12
5-15	52	45	28
15-20	29	25	20
20-30	42	41	30
30 en meer	7	20	35
Totaal	141	143	125

9.5 Grondtekort

Zoals al eerder in paragraaf 6.10 weergegeven is, zal in de nabije toekomst het milieubeleid rondom de mestproductie aanzienlijk aangescherpt worden. Elk individueel bedrijf zal naar een oplossing zoeken die voor hem het beste past. Verschillende opties zijn hierbij mogelijk: de een zal het zoeken in meer en betere afzetcontracten van mest; een ander zal zijn minst renderende vee opruimen (bijvoorbeeld vleesvee, schapen of zoogkoeien). Sommigen zullen nog naarstiger dan vroeger gaan zoeken naar meer grond in de nabije omgeving of wat verder weg. Of velen ook de vrij hoge mestheffingen zullen kunnen betalen, is vooralsnog de vraag.

10. VISIE VAN DE LANDBOUWERS

10.1 Inleiding

In dit hoofdstuk is getracht de visie vanuit de landbouw op de ruilverkaveling "Enter" te verwoorden. Hiervoor zijn begin januari 1997 acht sleutelinformanten geïnterviewd. Ze zijn gekozen op basis van hun kennis over de landbouw in het gebied. Sommigen zijn actief in een landbouworganisatie of soms bestuurlijk actief in of rond de landbouwsector.

Alle informanten hebben een veehouderijbedrijf in het gebied. Aan de gesprekken hebben veelal ook de echtgenoten en/of soms andere maten uit een maatschap (zoons) deelgenomen. Bij de selectie van de landbouwers is verder gezorgd voor een goede verdeling over het hele studiegebied.

De interviews zijn gehouden in de vorm van open vraaggesprekken, dat wil zeggen: de geïnterviewden hebben in eigen bewoordingen kunnen uitdrukken hoe men zelf en hoe de andere landbouwers in de naaste omgeving waarschijnlijk denken over de onderwerpen die de interviewer naar voren bracht.

De volgende onderwerpen zijn besproken:

- de grootte, bestendigheid, ontwikkelingsmogelijkheden van het eigen bedrijf en van de bedrijven in de naaste omgeving van het bedrijf;
- de mogelijkheid tot grond- en quotumaankoop;
- de betekenis van een eventuele ruilverkaveling en aanpassingsmogelijkheden van het eigen bedrijf en andere bedrijven ten aanzien van de verkavelingssituatie, de ontsluiting en de waterhuishouding;
- hoe kijkt men in het gebied aan tegen de huidige en mogelijk toekomstige belemmeringen op milieugebied (mestwetgeving en hinderwet)?;
- hoe denkt men over particulier (door boeren) uitgevoerd landschaps- en natuurbeheer?;
- hoe denkt men over recreatie (mini-camping, logies, caravanstalling enzovoort) op het eigen bedrijf?;
- hoe denkt men over eventuele andere neventakken op het bedrijf ?
- hoe is de interesse in bedrijfsverplaatsing (binnen of buiten) het gebied?;
- zijn er nog andere gebiedswensen die hiervoor nog niet aan de orde zijn gekomen die meegenomen zouden kunnen worden in ruilverkavelingsverband?;
- zijn er nog andere zaken die voor de landbouw in het gebied van belang zijn?

Bij de beantwoording van deze vragen is zowel naar het eigen bedrijf gekeken als naar de bedrijven in de buurt.

10.2 Achtergronden

Voor een beter begrip van wat de geïnterviewden naar voren hebben gebracht, worden hier enkele achtergronden van het gebied Enter geschetst.

Het landschap in Enter heeft een relatief kleinschalig karakter: op korte afstand is er een grote afwisseling van cultuurgrond, grote en kleine bospercelen, houtwallen of restanten daarvan, verharde en onverharde wegen. In het gebied liggen voorts enkele natuurgebieden. De agrarische bedrijven liggen zeer verspreid in het gebied, maar daarbinnen ook weer dikwijls in clusters bij elkaar. De agrarische bedrijfsvoering, die meestal de melkveehouderij en de varkenshouderij omvat, is, zoals uit het voorgaande hoofdstuk al bleek, zeer intensief. Verder wordt het gebied doorsneden door de A1, het Twentekanaal en de beken de Midden en Boven Regge en de Eksosche Aa.

Het gebied bestaat vooral uit dekzand. Rond de beken ligt de grond wat lager; verder zijn er op korte afstand hoogteverschillen in het gebied (dekzandruggen en -koppen).

Ook is er in het recente verleden (1995) een concept-ontwerp beheers- en begrenzingsplan voor natuurontwikkeling uitgebracht. In dit plan is ter versterking voor de ecologische hoofdstructuur circa 250 ha natuurontwikkelings- en reservaatsgebied en circa 200 ha beheersgebied gepland.

10.3 Betekenis ruilverkaveling

Ten aanzien van de voorbereiding van de toekomstige ruilverkaveling Enter wordt in het gebied wat gemengd gekeken: over het algemeen vindt men de verkavelingssituatie op eigen bedrijf en in de streek zeker wat betreft de verspreide ligging van de kavels en de relatief weinige oppervlakte grond bij huis voor een forse verbetering vatbaar. Van de andere kant beseft men dat er waarschijnlijk in werkelijkheid aan de situatie van meer grond bij huis in ruilverkavelingsverband weliswaar flink wat te verbeteren valt, maar dat de verkavelingssituatie voor het eigen bedrijf en voor de andere bedrijven niet optimaal gemaakt kan worden. Dit moet vooral gezien worden tegen de achtergrond dat de verspreid voorkomende agrarische bedrijven zich veelal in clusters van drie à vier bij elkaar bevinden. Hierbij speelt ook een rol dat men doorgaans maar een beperkte rol weggelegd ziet voor bedrijfsverplaatsing binnen het gebied (weinig "lege" gebieden in Enter en het vrijwel ontbreken van grote bedrijven met veel grond) en buiten het gebied (de streekgebondenheid is doorgaans zeer groot).

Ook de gelegde natuurclaims op delen van Enter spelen een belangrijke rol: het Bureau Beheer Landbouwgronden heeft enige tientallen hectare opgekocht; deze grond zal, zo verwachten de meeste boeren in het gebied, aange-

wend worden voor natuurontwikkeling en zal waarschijnlijk weinig of niet ten goede komen voor de landbouw.

Of er in het gebied bij stemming voor een ruilverkaveling voldoende voorstemmers zullen zijn, is voor de meesten zeer de vraag: velen vinden dat er van tevoren een goed uitgewerkt plan moet zijn waarbij men het voordeel voor het eigen bedrijf duidelijk moet zien. De meeste geïnterviewden zijn op zich niet tegen een ruilverkaveling, maar de aanwezige natuurclaims in het gebied en de daadwerkelijke mogelijkheden voor verbeteringen voor het eigen bedrijf maken de meesten wat sceptisch: "Belangrijk is dat het boerenbelang goed meegenomen wordt. Wat worden we er als agrariërs beter van? Zitten we er niet voor spek en bonen bij?"

Ook wordt opgemerkt dat men binnen ruilverkavelingsverband ook graag weer de kavelaanvaardingswerken (egalisatie, en dergelijke) erin terug zou willen hebben: dat zou het ook weer al aantrekkelijker maken.

10.3.1 Verkaveling

De verkavelingssituatie wordt door velen als problematisch gezien: de meeste geïnterviewden hebben erg veel kavels en weinig grond bij huis. Slechts een enkeling vindt de verkavelingssituatie redelijk goed. Sommige geïnterviewden hebben in het recente verleden aan vrijwillige kavelruilingen meegedaan. Dit was hun doorgaans goed bevallen. Anderen waren daar ook mee bezig geweest, maar dit was uiteindelijk niet doorgegaan door de onwil van een enkeling. De gehechtheid aan de grond en het hier niet zakelijk genoeg mee omgaan speelde hierbij een rol.

Opvallend is dat velen van de geïnterviewden ook nogal wat grond hebben buiten het studiegebied. Soms is dit op enige kilometers afstand, maar ook soms veel verder weg. Ook al omdat deze grond elders ligt, zal deze bij een ruilverkaveling niet mee geconcentreerd kunnen worden.

Zoals ook hiervoor al aangegeven is, willen de geïnterviewden duidelijk wel een betere verkaveling met vooral meer grond bij huis, maar tegelijkertijd ziet men de verwezenlijking hiervan mede door de geringe mogelijkheid voor verplaatsing binnen en buiten het studiegebied in veel gevallen als niet haalbaar. Vooral het relatief dicht bij elkaar zitten van de bedrijven wordt in dit verband als een groot nadeel voor een mogelijke verbetering van de verkavelingssituatie gezien.

10.3.2 Waterhuishouding

De waterhuishouding in het gebied is in het gebied op vrij korte afstand nogal divers. Dit ligt zowel aan de ondergrond (soms lemig en dus doorgaans wat vochthoudender en soms grof zand, wat tot meer droogtegevoeligheid leidt) als het reliëf en de doorsnijding van het gebied met beken.

Enkele reacties van de geïnterviewden: "Aan de waterhuishouding in het gebied mankeert nogal wat. Op mijn bedrijf is het goed." "De ene helft van de grond is vrij droogtegevoelig. De andere helft is juist vrij nat." Voor de broekgronden wordt opgemerkt dat deze soms te lang nat gehouden worden

door het Waterschap. Ook wordt opgemerkt dat er soms meer stuwen in de waterlopen en het Twentekanaal zouden moeten zijn: "Het water gaat te gauw weg in de zomer; van de andere kant is het ook wel erg moeilijk hier met al die hoogteverschillen." De meeste geïnterviewden zijn wat de waterhuishouding betreft over hun eigen bedrijf redelijk goed tevreden. Een enkeling is dat duidelijk niet: "Ik heb behoorlijk lage grond (leemgrond): het waterpeil vind ik veel te hoog. In een droogteperiode geeft het ook wel eens een voordeel."

10.3.3 Ontsluiting

In het algemeen wordt de ontsluiting als goed omschreven: de meeste bedrijfsgebouwen liggen aan de verharde weg. Ook de bereikbaarheid van de verschillende kavels is goed. "De verharding vind ik acceptabel: sommige wegen zijn zelfs te mooi: er wordt te hard op gereden: ik vind ze te gevaarlijk voor onze kleine kinderen."

In het gebied liggen ook nogal flink wat onverharde wegen. Doorgaans wordt dit niet als problematisch ervaren: het levert blijkbaar ook in natte tijden weinig problemen op. Het ontbreken van voldoende brede bermen wordt soms als een bezwaar gezien: "De bomen staan te dicht op de weg. Ik kan er met de mestinjecteur of shovel amper langs."

Over het algemeen is men goed tevreden over het onderhoud van de wegen. Voor veel wegen is de gemeente verantwoordelijk. Soms liggen er veel kleine percelen dichtbij en achter elkaar. Men moet dan over elkaars land (recht van overpad is verleend). Soms levert dit problemen op.

10.3.4 Houtwallen

Houtwallen, bosschages en verspreide bomen worden doorgaans erg mooi gevonden, maar worden het liefst op het land van de buurman gezien of op plekken waar men er geen last van heeft. Het belangrijkste bezwaar is meestal de schaduwwerking. Als bomenrijen en houtwallen op perceelsscheidingen staan heeft men bij bewerkingen van de percelen hiervan de minste last. Meestal vindt men het wel echt karakteristiek voor het Twentse landschap en wil men dit ook niet graag missen.

10.4 Ontwikkeling veehouderij

10.4.1 Ontwikkeling eigen bedrijf

De bedrijfstypen van de geïnterviewden zijn goed representatief voor het gehele studiegebied. De helft van de geïnterviewden heeft een gemengd melkveehouderij-varkensbedrijf. De overigen hebben een meer gespecialiseerd bedrijf (melkvee, varkens of ander vee).

De meeste geïnterviewden zijn redelijk positief over hun eigen bedrijf. Door sommigen wordt op de wat langere termijn ook onder de huidige regel-

geving de beperkte ontwikkelingsmogelijkheid van het bedrijf in het gebied als een belemmering gezien. Dit geldt sterker naarmate de opvolger mee gaat werken of al meewerkt op het bedrijf. Sommigen vinden dan duidelijk het huidige bedrijf te klein voor twee inkomens. De mogelijkheden in Enter voor uitbreiding van het bedrijf door grondaankoop zijn vrij beperkt: er is zeer weinig aanbod en deze grond kan alleen verworven worden tegen hoge prijzen. Eén geïnterviewde is ook concreet bezig om z'n bedrijf in Enter te verkopen en een bedrijf in het noorden van het land aan te kopen.

Tegen de bestendigheid van het eigen bedrijf in de toekomst wordt door de meeste geïnterviewden wat onzeker aangekeken: hierbij speelt vooral de uitwerking van de nieuwe toekomstige mestwetgeving een belangrijke rol. In de melkveehouderij geldt tevens de onzekerheid rond de melkprijsontwikkeling in de nabije toekomst. De afgelopen jaren is reeds 4 cent per liter van de melkprijs afgegaan. Ook de huidige lage prijzen voor kalveren en rundvlees scheppen onrust. De huidige goede prijzen voor fokvarkens en vleesvarkens zijn een goede opsteker voor deze sector. De herinnering aan de slechte prijzen van de afgelopen jaren in deze sector zijn echter nog niet weg. Velen vinden het gemengde melkvee-varkensbedrijf een voordeel. Het geeft duidelijk meer risicospreiding: als het in de ene sector wat minder gaat, dan kan dit gecompenseerd worden door de betere resultaten in de andere sector.

Een geïnterviewde met een bedrijf dat sterk gespecialiseerd is op vleesvee is mede onder invloed van de huidige slechte rundveevleesprijzen duidelijk aan het zoeken naar andere bedrijfsmogelijkheden.

10.4.2 Ontwikkelingen in de streek

Door bijna alle geïnterviewden wordt aangegeven dat ondanks de toekomstige milieuwetgeving en wisselende opbrengstprijzen de meeste bedrijven door zullen blijven gaan: men stopt niet zo gauw en pas op de lange termijn verdwijnt een bedrijf door gebrek aan een opvolger. Men blijft in het gebied lang doorgaan met z'n bedrijf, ook al is dit soms niet levensvatbaar meer op de lange duur. Als men in z'n directe omgeving kijkt, zien de meeste geïnterviewden veel bedrijven die ook in de wat verder weggelegen toekomst nog steeds zullen bestaan. Men voorziet voorlopig een erg laag grondaanbod, zodat er voor de bedrijven die zich verder willen ontwikkelen weinig mogelijkheden zijn.

Een iets groter grondaanbod wordt in de buurt van het dorp Enter (vooral aan de oostkant) voorspeld: in het verleden zijn daar al veel voorheen hoofdberoepsbedrijven voortgezet als nevenbedrijf. Waarschijnlijk zal een deel van deze nevenbedrijven op termijn niet voortgezet worden en zal de grond aangeboden gaan worden. In deze buurt lijken ook relatief de meeste minst levensvatbare hoofdberoepsbedrijven te liggen: "De bedrijfsoppervlakte is te klein, de bedrijven liggen te dicht op elkaar, de mestwetgeving is te knellend: op den duur vallen er slachtoffers."

Doorgaans vinden de geïnterviewden dat vele bedrijven in de streek waarschijnlijk op termijn eigenlijk veel groter zouden moeten zijn dan nu. De ontwikkelingen in de agrarische sector staan niet stil: agrarisch-technisch kan

een bedrijf door meer te automatiseren (en robotisering bijvoorbeeld in de melkveehouderij rond het melken) veel meer vee aan. In dit gebied loopt men door de relatieve kleinschaligheid en grondnood sneller tegen z'n beperkingen op. Daarnaast wordt door bijna iedereen de uitwerking van de toekomstige mestwetgeving voor het gebied als een grote bedreiging en onzekere factor gezien: de huidige rentabiliteit kan mogelijk sterk onder druk komen door de mogelijke toekomstige mestheffingen. "De intensiteit in het gebied is erg hoog: hoe betaalbaar wordt het mestprobleem? En zijn de bedrijven dan groot genoeg om de concurrentie met anderen aan te gaan?"

Over de toekomst van het gemengde varkens-melkveebedrijf is men doorgaans erg positief: "Het geeft duidelijk minder risico. De prijzen krijgen steeds grotere pieken en dalen. Vooral door de dalen moet je zien doorheen te raken. Als je sterk gespecialiseerd bent, is het maar de vraag of je het dal wel overleeft."

Naast de ontwikkelingen rond de mestwetgeving worden ook de aanwezige natuurclaims als een belemmering gezien voor de bedrijfsontwikkeling in de streek. Er wordt opgemerkt dat ook de toegenomen bedrijvigheid van de afgelopen jaren in Twente best eens in de toekomst door kan gaan. Dit heeft dan ook weer meer niet-agrarische claims in het buitengebied tot gevolg: meer uitbreidingen van bebouwde kommen, industrieterreinen, wegen en recreatie.

10.5 Belemmeringen milieugebied

De veedichtheid en intensiteit van het grondgebruik op de meeste bedrijven van de geïnterviewden is relatief hoog. Voor de meeste bedrijven levert dit wel problemen op mestafzetgebied op, maar deze problemen zijn onder de huidige mestwetgeving nog enigszins beheersbaar. Sommigen hebben buiten het gebied veel grond aangekocht; anderen hebben meerjarige contracten afgesloten met akkerbouwers van buiten het gebied. Ook wordt er door middel van mestcontracten veel mest afgezet via de Mestbank-Oost of de OVEM-mestbank. Er moeten veelal al mestheffingen betaald worden, maar de kosten hiervan zijn in de meeste gevallen nog goed op te brengen. Voor enkelen lopen de kosten hiervan echter nu al flink op.

De toekomstige regelgeving rond de mestwetgeving wordt, zoals ook al eerder is aangegeven, met zeer veel argwaan en zorg ontvangen. Wat voor gevolgen dit zal hebben op de financiële situatie van het bedrijf is omgeven met onzekerheden. Sommigen merken op dat zijzelf op hun bedrijf eigenlijk het probleem al hebben opgelost (bijvoorbeeld via langjarige contracten met akkerbouwers van elders), maar dat ze toch mestheffingen moeten betalen. Dit is nu al zo en dit wordt in de toekomst waarschijnlijk alleen maar meer. Men ervaart dat als een grote onrechtvaardigheid. Ook wordt opgemerkt dat er met de nu geïnde mestoverschotgelden feitelijk niks gedaan wordt om het mestprobleem op te lossen: feitelijk is deze heffing gewoon een belastingheffing.

Voor velen zal in de toekomst gelden, zoals een geïnterviewde opmerkte: "Wat is duurder? Grond aankopen of de mestheffing betalen?"

Sommigen zijn best bereid om mee te werken om het mestprobleem op te lossen door eventueel minder vee te gaan houden. Echter: "Voorwaarde is dan wel dat ik wel een inkomen blijf houden."

Sommige geïnterviewden hebben in het recente verleden problemen met de gemeente gehad rond uitbreidingen van hun stal. Hierbij speelden de hinderwet en de de gemeentelijke ammoniakreductieplannen (ARP's) een rol. Het beleid rondom de ARP's is niet eenduidig en verschilt van gemeente tot gemeente. Wrang wordt ook het feit gevonden dat als je nu en ook in het verleden je houtwallen en bosjes dichtbij de bedrijfsgebouwen hebt laten staan je daarvoor nu door middel van de ARP's gestraft wordt. "Ik word hier nu op m'n natuurvriendelijke gedrag juist het hardst afgerekend."

10.6 Natuurplannen

Door de meeste geïnterviewden wordt erg argwanend gekeken naar de mogelijke natuurontwikkelingsplannen. Soms heeft men grond in deze toekomstige gebieden liggen of er tegenaan. Men vreest hier overlast van (vogels, schaduwwerking) en verdere belemmeringen in de bedrijfsvoering. Ook is men bevreesd dat er bufferzones rondom mogelijke reservaten aangelegd gaan worden, wat verdere belemmeringen in de bedrijfsvoering tot gevolg kan hebben: "Mijn huiskavel ligt tegen een natuurreservaat aan. Ik ben erg bang dat ik juist in een ruilverkaveling deze grond kwijt raak voor een bufferzone voor dat reservaat: daardoor ben ik tegen de ruilverkaveling. Puur vanwege m'n eigen omstandigheden. Voor de rest kan waarschijnlijk m'n grond toch niet geconcentreerd worden."

Het aankoopbeleid van het Bureau Beheer Landbouwgronden volgt men met argusogen. Sommigen vinden dat het Bureau prijsopdrijvend bezig is. Anderen zeggen dat het Bureau alleen maar de goedkopere gronden (wat in dit gebied wil zeggen tot ƒ 65.000,- per hectare!) opkoopt. De algemene gedachte is wel dat het Bureau op het ogenblik vrijwel uitsluitend gronden aankoopt om de natuurplannen op termijn te verwezenlijken. De aangekochte gronden komen waarschijnlijk niet ten gunste van de landbouw. Dit terwijl de grondnood van de bedrijven erg hoog is.

10.7 Particulier natuur- en landschapsbeheer

Op de gestelde vraag of men wat ziet in het particulier (door boeren) beheren van natuur- en landschap wordt sterk verschillend geantwoord. Een aantal ziet hier duidelijk wel wat in. Het moet ook reëel duidelijk geld opleveren. "De ingezette uren moeten minimaal tegen het uurloon dat je nu moet betalen aan bijvoorbeeld de bedrijfshulpdienst vergoed worden." En: "Ik zou het wel willen maar dan niet voor een appel en een ei." "Waarschijnlijk kunnen wij het veel goedkoper dan de overheid."

Een andere groep ziet er duidelijk niks in. Ze hebben het te druk met hun agrarisch bedrijf of het is totaal niet in te passen. Sommigen van deze groep

zeggen wel dat het mogelijk wat voor anderen zou zijn: "Voor degenen met een klein bedrijf of die wat tijd over hebben, is het wel wat". Anderen van deze groep zeggen dat dit niet goed is voor de landbouwsector: "Concentreer je maar vooral op je bedrijf: dat zal waarschijnlijk meer opleveren." Een aantal geïnterviewden doet feitelijk al aan natuurbeheer. Ze onderhouden hun eigen houtwallen en bosjes. Soms wordt dit met veel plezier gedaan en men vindt dat men hier een (gratis) bijdrage levert aan de instandhouding en het beheer van het Twentse landschap. Een andere was met dit onderhoud gestopt, omdat hij ervaren had dat hij daar onlangs in het pas door de gemeente opgestelde ammoniakreductieplan de dupe van was geworden.

10.8 Houding ten opzichte van recreatie

Niemand van de geïnterviewden ziet iets in de een of andere vorm van recreatie op zijn bedrijf. De redenen variëren: "Ik heb daar geen geduld voor", "het geeft teveel gebondenheid", "daar heb ik echt geen tijd voor", "ik heb op zich niets tegen toeristen, maar ik vind caravans of een camping bij de boerderij lelijk", "het past hier niet, bovendien geeft het extra onnodige risico's voor ziekten bij de varkens", "het bijt soms elkaar: de recreanten op een camping hebben last van een ernaast staande varkensstal".

Sommigen denken dat het voor andere bedrijven mogelijk wel wat zou zijn. Hierbij wordt dan gedacht aan de wat kleinere bedrijven die tevens in een mooie omgeving en natuurlijk landschap liggen (bijvoorbeeld dichtbij Twickel of de Regge). Een enkel bedrijf in het gebied is ook bezig met recreatievormen op zijn bedrijf. Opgemerkt werd ook dat het voor sommige individuele bedrijven mogelijk wat extra inkomen zou kunnen beteken. Als veel bedrijven ertoe *over zouden gaan, zou er waarschijnlijk al snel niets meer aan verdiend* kunnen worden.

Sommigen merken op dat recreatie geen overlast mag bezorgen in de streek: men zit in het algemeen niet te wachten op vele recreanten. Men vreest overlast door meer verkeer (bredere wegen zullen nodig zijn), meer afval, openstaande hekken en dergelijke.

10.9 Andere neventakken/inkomensbronnen

Bijna alle geïnterviewden zien weinig tot niets in andere niet-agrarische neventakken. De meesten vinden dat je je volledig moet richten op het agrarisch bedrijf: daar moet je inkomen uit komen: "Je kan niet goed twee heren dienen. Het wordt bedenkelijk voor het bedrijf als het vee niet goed in de gaten gehouden kan worden." En: "Ik heb geen zin om die laatste paar vrij uren die je in een week hebt ook nog eens te gaan werken; er is nog wat meer dan alleen maar werken." Het vertrouwen in een neventak is veelal niet erg groot: "Meestal lijkt het in het begin wel wat, maar na verloop van tijd zijn er zoveel bijgekomen dat het weer niks wordt." En: "Soms is het beter dat de echtgenote elders gaat werken als er meer inkomen nodig is."

Sommigen zijn wel van mening dat in geval dat er een opvolger mee gaat werken deze wel een zo volledig mogelijk inkomen moet kunnen verwerven op het bedrijf. Als dit niet het geval is dan zal hij tijdelijk iets erbij moeten gaan doen (bijvoorbeeld loonwerk, monsters nemen, ander landbouwverwant werk).

Sommigen zeggen dat een andere inkomensbron of neventak mogelijk voor kleinschalige bedrijven wat is. Belangrijk is wel dat als je het doet je ervoor 100% achter moet staan. Het komt volgens sommigen toch ook in het gebied nogal voor dat de mogelijk opvolgende zoon eerst elders werkt.

10.10 Interesse in bedrijfsverplaatsing

Over bedrijfsverplaatsing binnen het gebied zijn de geïnterviewden het vrij unaniem eens: het lijkt hun praktisch gezien onmogelijk: het gebied is overal praktisch even vol met bedrijfsgebouwen. Als het mogelijk zou zijn staat men doorgaans niet afkerig tegenover een bedrijfsverplaatsing binnen het gebied; mits dit natuurlijk een duidelijke verbetering betekent voor het bedrijf.

Over bedrijfsverplaatsing buiten het studiegebied naar elders in Twente lijkt hetzelfde te gelden als binnen het studiegebied: het is overal vrij vol en de grondprijzen zijn daar ook relatief hoog.

Bedrijfsverplaatsing naar buiten het gebied naar bijvoorbeeld Groningen of Drenthe zien de meeste geïnterviewden niet zitten: men voelt zich thuis in de streek, er zijn sterke familiebanden en men is zeer sterk verbonden met kerk, verenigingsleven en andere maatschappelijke organisaties. Bijna alle geïnterviewden zijn er zich van bewust dat in andere delen van het land wat meer rationeel economisch tegenover de agrarische ontwikkelingsmogelijkheid van het eigen bedrijf aangekeken wordt en men soms eerder ook een beslissing neemt om elders een groter en beter verkaveld bedrijf te kopen of te stichten, maar hier is dit nu eenmaal zo.

Niettemin zijn er volgens de geïnterviewden toch enkelen bezig zich te oriënteren om een bedrijf elders te kopen. De voorkeur heeft dan meestal Drenthe. Een enkeling denkt aan Canada.

Eén geïnterviewde is wel concreet bezig om een bedrijf elders te kopen (voorkeur voor Drenthe): de grondprijzen zijn daar veelal minder dan de helft van die in het studiegebied, wat een verplaatsing financieel-economisch erg aantrekkelijk maakt.

Een ander geïnterviewde met een zeer groot intensief veehouderijbedijf staat niet afkerig van uitkoop: "Alles is bespreekbaar; mits er een goede uitkoopregeling is en alle bedrijfsgebouwen en gedane investeringen betaald worden."

10.11 Andere gebiedswensen en opmerkingen

Sommigen verwachten dat er in het studiegebied tussen nu en tien jaar veel niet-agrarische claims zullen komen: "De A1 brengt veel bedrijvigheid met

zich mee. Dorpen en nabijgelegen steden gaan uitbreiden en er komen meer industrieterreinen. Dit alles zal ook zijn gevolgen hebben voor het studiegebied: er komen wellicht nog meer wegen en de waterlopen zullen misschien ook anders moeten gaan lopen. Ook komen er weer meer mensen die mee willen praten over de inrichting van het gebied. Het wordt er voor de landbouw niet gemakkelijker op."

Uitbreidingen worden er verwacht van Enter en Borne. Verder komt er een nieuwe weg vanuit Almelo naar Wierden (en verder naar Nijverdal en Zwolle). Er komen dan veel doorsnijdingen van percelen. Ook komt er mogelijk een recreatiegebied ten westen van Almelo.

Zorgen maken velen zich ook over het imago van de landbouwsector. De perikelen rond de mestwetgeving spelen hierbij een belangrijke rol. Velen zijn het ook het vele papier- en formulierenwerk rondom de bedrijfsvoering goed zat: "Ik vind al dat papierwerk niet leuk: men wordt er hier kotsmisselijk van. Je gaat door omdat het je eigen bedrijf is. Er zijn hier veel protesten. Ik protesteer liever niet, maar helaas het kan niet anders. De mentaliteit hier is uiteindelijk helemaal niet zo moeilijk. De gemoedelijkheid wordt hier kapot gemaakt door "Den Haag". De agressiviteit wordt uitgelokt door de de regels rondom de ammoniak en mestwetregelgeving. De sfeer wordt verpest door alle regels." Een ander merkte op: "De wetgeving moet veel simpeler worden en moet niet steeds veranderen. Soms is er elke drie maanden weer een verandering. Ook subsidieregels en bouwvoorschriften zijn als je wat aanvraagt weer al veranderd als de termijn verstreken is of het geld is op. Ik heb dit al vele malen meegemaakt. Dit met de stallenbouw, de rentesubsidie, het melkquotum, de superheffing, de mestwetgevingsregels, enzovoort. Je moet weten waar je aan toe bent. De wetten scheppen veel onduidelijkheid. Eigenlijk moet je je niet te veel van alles aantrekken, want anders kun je niet meer normaal boeren."

Opmerkingen zijn er ook gemaakt over de informatievoorziening rondom de voorgenomen ruilverkaveling: "De informatie is te beknopt. Er komt veel informatie over natuur en natuurontwikkeling en dergelijke maar zeer weinig of niks over de landbouw. De manier waarop de natuurontwikkeling gepresenteerd werd, was de oorzaak van de negatieve stemming bij de boeren. De agrarische commissie moet het woord doen voor de agrariërs in het gebied. We kregen ook te weinig steun van de LTO. De LTO is overigens nu wel bezig om een milieucoöperatie op te richten, om de grond in eigen beheer te kunnen houden."

Opgemerkt wordt dat het landschap hier erg specifiek is: "Dit brengt ook specifieke problemen met zich mee voor het moderne management: kleine percelen, soms slechte ontsluiting. Als daar wat verbetering in aangebracht kan worden, wordt pas de steun van de boeren verkregen. Er wordt nu te veel vanuit de natuur naar de individuele boeren gekeken: de Twentse boer heeft geen zin om als een soort parkwachter te gaan fungeren. Ze hebben jarenlang geknokt voor hun zelfstandigheid. De meeste bedrijven zijn vanuit de armoe gestart. Er is heel wat opgebouwd. Er is hier vroeger veel grond ontgonnen en vanuit het niks opgebouwd. Nu komen er ineens natuurgebiedplannen. Dit is erg frustrerend. Je voelt je daarmee niet erg serieus genomen."

Een ander merkte op: "In ruilverkavelingsverband is het vooral van belang is dat er geprobeerd moet worden om toch de grond zoveel mogelijk dicht bij huis te krijgen. Belangrijk hierbij is dat er voldoende grond vrijkomt om dit voor elkaar te krijgen. En als er dan toch natuur ontwikkeld moet worden: doe het alleen op plekken waar het geen schade toebrengt aan de landbouw (schaduw, overlast), dus alleen in extensieve gebieden."

Een ander merkte op: "Er moeten wel voldoende garanties voor de landbouw blijven in het gebied: je moet wel goed door kunnen blijven boeren met voldoende perspectieven voor het bedrijf."

De roep om duidelijkheid is bij velen aanwezig: "Waar geboerd moet worden, moet geboerd kunnen worden: dit is economisch het beste. Waar natuur moet zijn of moet komen moet natuur zijn: dat is ook voor de natuur het beste." Ook wordt het belangrijk gevonden dat als er een ruilverkaveling komt, dat er daarna bestendigheid komt: "Probeer het dan eens goed eens met elkaar te worden over de inrichting van het gehele gebied, zodat mogelijk de komende 25 jaar eens niks meer komt: bestendigheid en rust is noodzakelijk."

LITERATUUR

Bont, C.J.A.M. de (1996)
Actuele ontwikkeling van bedrijfsresultaten en inkomens in 1996; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); Periodieke Rapportage 3-96, december 1996

Dijk, J.P.M., B.E. Douma, A.L.J. van Vliet (1996)
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL); Boekjaren 1991/92 t/m 1994/95; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); april 1996, Periodieke Rapportage 11-1994/95

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) (1996)
Agrimonitor; december 1996

Ministerie van Volkshuisvestiging, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM) en Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) (1995)
Integrale Notitie Mest en Ammoniakbeleid; Den Haag, oktober 1995

Silvis H.J.C. en C. van Bruchem (red.) (1996)
Landbouw Economisch Bericht; Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO); 1996; Periodieke Rapportage 1-96

BIJLAGE

Bijlage 1 Toelichting op de Nederlandse grootte-eenheid (nge)

Een Nederlandse grootte-eenheid is een maatstaf voor de economische omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke productierichtingen binnen een bedrijf. De nge is gebaseerd op de saldi per dier en per hectare gewas. Daartoe worden de brutostandaardsaldi (bss) berekend door de opbrengsten met bepaalde specifieke kosten te verminderen. De nge wordt regelmatig herzien. De aanpassing geschiedt zodanig, dat de reële ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde voor het gemiddelde Nederlandse bedrijf wordt weergegeven.

1 nge=3,13 sbe; 1 sbe=419 ecu (bss-1990)=0,3 nge
1 nge is in 1992 gesteld op 1.320 ecu, wat nu overeenkomt met ongeveer ƒ 2.800,- (huidige koers 1 ecu= ƒ 2,14; koers oktober 1996).

In het rapport is met de nge-normen van 1986 (CBS-Landbouwtelling 1990) en 1992 (CBS-Landbouwtelling 1995) gewerkt.

Tabel B.1 Aantal nge per hectare of dier

Gewassen/dieren	Aantal nge (norm 1986)	Aantal nge (norm 1992)
Grasland	0,75	0,95
Snijmaïs	1,04	0,99
Melkkoeien	0,88	1,33
Jongvee jonger dan 1 jaar	0,19	0,22
Jongvee 1-2 jaar	0,28	0,34
Zoogkoeien	0,22	0,37
Schapen/lammeren	0,049	0,076
Melkgeiten	0,14	0,155
Vleesvarkens	0,039	0,044
Fokzeugen	0,26	0,28
Opfokvarkens	0,039	0,068
Vleeskalveren (wit)	0,11	0,098
Vleeskuikens	0,00081	0,00144
Leghennen	0,0019	0,00288

Bijlage 2 Landbouwkundige kengetallen van de drie deelgebieden in 1995

	Enter e.o.	Noord-Oost	Zuid-Oost	Enter
Bedrijven, arbeidskrachten en grond:				
Aantal bedrijven (≥20 nge)	41	70	32	143
Ontwikkeling aantal bedrijven (1990-1995):				
Gem. % per jaar, aantal bedrijven ≥20 nge	0	+0,6	0	+ 0,3
Gem. % per jaar, aantal bedrijven < 20 nge	-1,3	-5,4	-8,2	- 3,5
Gem. % per jaar, alle bedrijven	-0,8	-1,2	-2,8	-1,4
Hectare cultuurgrond (≥20 nge)	595	1.368	688	2.645
Verdeling productie (nge,≥20 nge)	26	52	22	100
Aantal arbeidsjaareenheden (≥20 nge)	79	146	57	283
Percentage bedrijven < 20 nge	59	26	29	40
Percentage cultuurgrond van bedrijven <20 nge	31	9	12	16
Percentage productie van bedrijven <20 nge	14	3	6	7
Productie in nge, alle bedrijven:				
Melkveehouderij (incl. grasl. en voedergew.)	52	66	64	62
Overig graasveehouderij	12	5	16	10
Varkenshouderij	29	22	17	23
Overige intensieve veehouderij	7	7	3	5
Totaal	100	100	100	100
Grondgebruik, bedrijven ≥20 nge:				
Grasland	69	73	74	73
Overige voedergewassen	31	25	25	26
Overig bouwland	0	2	1	1
Totaal	100	100	100	100
Hectare per bedrijf, bedrijven ≥20 nge:				
Melkveebedrijven	19,7	23,7	22,7	22,5
Intensieve-veehouderijbedrijven	5,7	8,1	5,9	6,7
Gemengde veehouderijbedrijven	17,2	12,8	19,0	15,4
Overige bedrijven	11,0	22,3	38,1	22,7
Gemiddeld	14,5	19,5	21,5	18,5
Nge per bedrijf, bedrijven ≥20 nge:				
Melkveebedrijven	80	91	81	86
Intensieve-veehouderijbedrijven	84	89	62	82
Gemengde veehouderijbedrijven	62	78	89	75
Overige bedrijven	46	77	102	74
Gemiddeld	74	87	82	82

	Enter e.o.	Noord-Oost	Zuid-Oost	Enter
% bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar	76	54	63	62
Opvolgingspercentage (1993)	33	74	71	57
Verkavelingssituatie:				
Kavels per bedrijf (bedrijven ≥20 nge)	3,9	4,2	3,9	4,1
Kavels per bedrijf (melkveebedrijven ≥20 nge)	4,8	5,2	5,2	5,1
Percentage bedrijven met minder dan 60% van de grond bij huis (bedrijven met koeien ≥ 20 nge)	61	70	63	66

Ontwikkeling aantal melkkoeien per bedrijf en veedichtheid

	Enter e.o.		Noord-Oost		Zuid-Oost		Enter	
	1990	1995	1990	1995	1990	1995	1990	1995
Melkkoeien per melkveebedrijf (≥20 nge)	43	44	46	49	50	44	46	47
Grootvee-eenheden per ha grasland en voedergewassen op melkvee-bedrijven (≥20 nge)	3,6	3,4	3,2	3,0	3,5	3,2	3,4	3,1